

บทที่ 3

ความเป็นมาและรูปแบบการบริหารการมัธยมศึกษาในยุคปฏิรูปการศึกษา เพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก

ภายใต้โครงการศึกษา พ.ศ. 2441

ถึงโครงการศึกษา พ.ศ. 2464

ในปี พ.ศ. 2428 (ร.ศ. 103) ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชอำนาจเกือบเต็มรูปแบบนั้น ก็ได้มีเหตุการณ์สำคัญอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน นั่นก็คือได้มีกลุ่มเจ้านายและข้าราชการ ซึ่งประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ 3 พระองค์ คือกรมหมื่นนเรศวร พระองค์เจ้าโสภณบัณฑิต พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และข้าราชการสถานทูตสยามกรุงลอนดอน ได้กราบบังคมทูลความเห็นเกี่ยวกับการจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดินแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเรียกร้องว่า “ต้องจัดบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่าให้เป็นประเพณีฤๅคอนสติติวชันใหม่ตามทางชาวยุโรป ฤๅให้ไกล่ทางยุโรปที่สุดที่จะเป็นไปได้ เหมือนดังเมืองญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศเดียวในตะวันออกที่ได้เดินในทางยุโรปมาแล้ว” (เสนห์ จามริก, 2526, หน้า 50 – 51) กล่าวคือเรียกร้องให้เปลี่ยนระบบการปกครองจากระบบ “แอบโซลูต โมนาเกี (Absolute Monarchy) หรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็น “คอนสติติวชันแนล โมนาเกี” (Constitutional Monarchy) คือระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (เสนห์ จามริก, 2526, หน้า 7)

แต่ทว่าความต้องการที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นก็จำกัดขอบเขตอยู่ในเป้าหมายและโครงสร้างมูลฐาน (หรือรูปแบบ) ของสังคมเดิมอยู่นั่นเอง เพราะ “ทางที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเป็นคอนสติติวชันยุโรปนั้น หาได้ประสงค์ที่จะให้มีปาลิเมนต์ ในเวลานี้ไม่” (เสนห์ จามริก, 2526, หน้า 51)

กล่าวโดยสรุปการเรียกร้องครั้งนั้น มีความประสงค์ให้มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของประเทศ แต่ภารกิจในการบริหารประเทศให้เป็นของ “คณะคาบิเนต” (คณะรัฐมนตรี) แต่มิได้เรียกร้องให้มีรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้ง โดยที่การเรียกร้องในครั้งนั้น จบลงด้วยการประสานความขัดแย้งได้อย่างราบรื่น ประกอบกับรัชกาลที่ 5 ก็ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะปฏิรูปการปกครองอยู่แล้ว พระองค์จึงทรงเปลี่ยนแปลง

ระบบการปกครองจากระบบเดิมซึ่งพระองค์ทรงใช้คำว่า “คอเวนเมนต์ รีฟอร์ม” (Government Reform) คือหมายความว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการเปลี่ยนจากระบบจตุสดมภ์ซึ่งมีเสนาบดี 6 ตำแหน่ง มาเป็นระบบคณะเสนาบดี 12 ตำแหน่งตามแบบของประเทศอังกฤษในสมัยนั้น (เสน่ห์ จามริก, 2526, หน้า 8) ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435

ในส่วนของกระทรวงธรรมการ ซึ่งเป็น 1 ใน 12 กระทรวงเสนาบดี ที่จัดตั้งขึ้นในครั้งนั้น เป็นการยกฐานะของกรมธรรมการขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ โดยมีหน่วยงานในสังกัดเมื่อแรกตั้งดังนี้

1. กรมธรรมการกลาง คือกรมธรรมการเดิมและมีกรมราชบัณฑิตมาสมทบในกรมนี้ด้วย
2. กรมศึกษาธิการ
3. กรมพยาบาล
4. กรมพิพิธภัณฑ
5. กรมสังฆการี (แยกออกจากกรมธรรมการ) (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507, หน้า 95 – 96)

เมื่อได้สถาปนากระทรวงธรรมการขึ้น เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 แล้ว ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ดำรงตำแหน่งเสนาบดีในปีนั้น (ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นเจ้าพระยาในราชทินนามเดิม) (แน่น้อย ติตติรานนท์, 2519, หน้า 65)

ภายหลังการปฏิรูประบบบริหารราชการในส่วนกลาง โดยจัดตั้งเป็นกระทรวงเสนาบดี 12 กระทรวงแล้ว กิจการของกระทรวงต่าง ๆ ก็น่าที่จะดำเนินภารกิจที่ได้รับมอบหมายไปได้อย่างต่อเนื่อง เพราะเป็นช่วงการวางรากฐานของแต่ละหน่วยงาน แต่เป็นที่น่าเสียดายที่กระทรวงต่าง ๆ ต้องพลอยได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ ที่ได้คุกคามเข้าสู่เขตแดนไทยโดยตรงแล้วในเวลานั้น

เหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) เป็นเหตุการณ์ที่ได้สร้างความวิปโยคให้แก่ชาวไทยมากที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ เมื่อจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสเข้ารุกรานอธิปไตยของไทยจนเป็นผลให้ไทยต้องยกดินแดน และให้สิทธิพิเศษบางประการแก่ฝรั่งเศสตามสัญญาที่ทำขึ้น ในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (อริญญ์ พรหมขมภู, 2522, หน้า 76 – 77)

ผลการรุกรานของฝรั่งเศสในครั้งนั้น ได้กระทบต่อการบริหารงานของกระทรวงต่าง ๆ โดยตรงกล่าวคือ กระทรวงกลาโหม กระทรวงคมนาคม และกระทรวงมหาดไทย กลายเป็นกระทรวงที่มีความสำคัญมากที่สุดในขณะนั้น เพราะกระทรวงทั้งสามมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการรักษาความ “มั่นคง” ของพระราชอาณาจักรโดยตรง ส่วนกระทรวงอื่น ๆ นั้นก็มีความสำคัญรองลงไปดังจะเห็นได้จากยอดงบประมาณประจำปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 – 2444 จะพบว่า กระทรวงหลักทั้งสาม

ได้รับงบประมาณมากที่สุดตามลำดับดังนี้ กระทรวงกลาโหม 24.25 % กระทรวงคมนาคม 23.29 % และกระทรวงมหาดไทยได้รับ 17.06 % ส่วนกระทรวงที่ได้รับงบประมาณน้อยที่สุด ได้แก่ กระทรวงการต่างประเทศ 5.19 % กระทรวงธรรมการ 4.37 % และกระทรวงเกษตรราธิการได้รับน้อยที่สุด คือ 3.48 % (แนงน้อย ดิตติรานนท์, 2519, หน้า 74)

กระทรวงธรรมการถึงแม้จะไม่ใช้กระทรวงที่ได้รับงบประมาณน้อยที่สุด แต่เมื่อคำนึงถึงลักษณะงานที่กระทรวงธรรมการรับผิดชอบ ก็ต้องถือว่าเป็นกระทรวงที่ได้รับงบประมาณน้อยมาก นอกจากนี้เมื่อมีการประชุมเสนาบดีสภาพิจารณางบประมาณคราวใด ปรากฏว่างบประมาณของกระทรวงธรรมการต้องถูกตัดลงทุกปี (แนงน้อย ดิตติรานนท์, 2519, หน้า 72 – 73) สถานการณ์ทางการเมืองดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้บทบาทการบริหารการศึกษาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีอย่างเป็นทางการคนแรกของกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2435 – 2445) ถูกจำกัดลงอย่างมาก และมีผลกระทบต่อแผนการดำเนินงานทุกด้านที่ได้กำหนดขึ้น(สม โขติ อ่องสกุล, 2526, หน้า 79)

สถานการณ์ดังกล่าวทำให้รัชกาลที่ 5 ต้องเร่งดำเนินการปฏิรูประบบบริหารส่วนท้องถิ่น ให้เป็นรูปแบบใหม่ที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นและในที่สุดการปกครองส่วนท้องถิ่นในรูปแบบ “เทศบาล” ก็ได้เข้ามาแทนที่ ระบบการปกครองแบบเดิม ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2437 นอกจากนี้ สถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น ยังเป็นปัจจัยสำคัญทำให้ นโยบายการศึกษาต้องเน้น “ความมั่นคง” ของชาติ เป็นหลัก โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ในการสร้างเอกภาพแห่งชาติ ตามหลักการที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอไว้ว่า

“รัฐใดก็ตามมุ่งการศึกษาบ้านเมืองให้เจริญถาวรอยู่ในความอิสรภาพของชาติได้มั่นคงมีขึ้นอย่างแท้จริง ก็ต่อเมื่อไพร่บ้านพลเมืองโดยมากมีความรู้ เชื่อถือคุณความจงรักภักดีหวงแหนอิสรภาพแห่งชาติภูมิของตน เป็นเหตุให้พร้อมเพรียงกัน ขวนขวายเพื่อบำรุงอิสรภาพนั้น” (อ้างถึงใน สม โขติ อ่องสกุล, 2526, หน้า 90)

จากหลักการดังกล่าว การจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการจึงน่าจะขยายขอบเขตไปอย่างกว้างขวาง เพื่อให้สอดคล้องกับแนวนโยบายดังกล่าวแต่การกระทำเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะถึงแม้การจัดการศึกษาจะขยายออกไปอย่างกว้างขวางก็จริง แต่บทบาทของกระทรวงธรรมการกลับยิ่งจำกัดมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2441 เป็นต้นมา กล่าวคือ เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนอโครงการแผนการจัดการเล่าเรียนในกรุงเทพฯ และหัวเมือง ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) แสดงจุดมุ่งหมายต้องการปรับปรุงการศึกษาให้ทันสมัยตามแบบแผนการศึกษาของประเทศตะวันตก โดยเน้นหนักเฉพาะการศึกษาในกรุงเทพฯ ส่วนการศึกษาในหัวเมืองได้เสนอความคิด เรื่องการตั้งอาคารเล่าเรียน ซึ่งระบุให้เก็บเป็นเรต (Rate) ในมณฑลทั่ว ๆ ไป พร้อมทั้งได้กำหนดอายุของเด็กในการเข้ารับการศึกษาด้วย (แนงน้อย ดิตติรานนท์, 2519, หน้า 98)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดให้มีการประชุมพิเศษ เพื่อพิจารณาโครงการศึกษาระดับดังกล่าว เมื่อวันที่ 26 กันยายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ผู้เข้าประชุมได้แก่ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระยาตำราจรราชานุภาพ พระองค์เจ้ากิติยกรวรลักษณ์ และกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ผลการประชุมปรากฏว่า โครงการฉบับนี้ได้รับการคัดค้านอย่างมากและต้องล้มเลิกไปในที่สุด และด้วยเหตุนี้เองทำให้ต่อมาบทบาทของเสนาบดีกระทรวงธรรมการต้องลดน้อยลง (แน่น้อย ติตติรานนท์, 2519, หน้า 99)

หากพิจารณาด้วยใจเป็นธรรมแล้วก็ต้องยอมรับว่าโครงการศึกษาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นโครงการที่ก้าวหน้าอยู่มาก โดยเฉพาะในเรื่องการกำหนดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาโดยการ “เก็บอากรการเล่าเรียน” และร่วมรับผิดชอบในด้าน “นโยบาย” แต่อย่างไรก็ตามสถานการณ์การเมืองในขณะนั้นก็ไม่เอื้ออำนวย และการเรียกเก็บเงินอากรการเล่าเรียนนั้นอาจเป็นผลกระทบให้ประชาชนไม่พอใจ ซึ่งจะเป็นผลให้ “ความมั่นคง” สั่นคลอนได้ ภายหลังจากโครงการศึกษาที่เสนอโดยพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ต้องล้มเลิกไปแล้ว ก็ได้มีการนำเอาความคิดในการจัดการศึกษาของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) อัครราชทูตพิเศษประจำราชสำนักอังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยียม และประเทศภาคพื้นยุโรป ซึ่งกราบบังคมทูลถวายความเห็นมาในจดหมายลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) (สม โขติ อ่องสกุล, 2526 หน้า 87) มาพิจารณาอีกครั้งซึ่งทั้งรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระยาตำราจรราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ต่างก็ทรงเห็นชอบทุกประการ และได้ประกาศใช้เป็นโครงการศึกษาในปีเดียวกัน (พ.ศ. 2441) โดยการศึกษาตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ภาค คือการศึกษาในกรุงเทพฯ ให้กระทรวงธรรมการโดยกรมศึกษาธิการเป็นผู้รับผิดชอบ ส่วนการศึกษาหัวเมืองให้ร่วมกันระหว่างพระสงฆ์ (โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นองค์อำนวยการ) กับกระทรวงมหาดไทย (โดยสมเด็จพระยาตำราจรราชานุภาพ เป็นผู้จัดการอนุมูลในกิจการฝ่ายฆราวาส) (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507, หน้า 148)

การบริหารการมัธยมศึกษาภายใต้โครงการศึกษา พ.ศ. 2441

การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2440 ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในการจัดการศึกษาระยะแรกของไทย แม้ว่าจริง ๆ แล้วจุดมุ่งหมายที่สำคัญในการเสด็จประพาส คือ การดำเนินการเพื่อรักษาเอกราชของชาติ แต่พระองค์ทรงตระหนักดีว่ารากฐานแห่งอำนาจและความเจริญของชาติตะวันตกคือการศึกษา การสั่งสมความรู้ และการทำให้ความรู้ขยายตัวออกไปโดยไม่หวงแหนความรู้ เพราะฝรั่งหรือคน

ชาติตะวันตกก็เหมือนกับคนไทย หรือคนไทยก็เหมือนกับฝรั่งหรือคนชาติตะวันตก โดยไม่มีอะไรแตกต่างกัน แต่ความแตกต่างที่ทำให้คนชาติตะวันตกมีอำนาจและความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าคนไทย อยู่ที่ความรู้ที่คนไทยมีน้อยกว่าคนชาติตะวันตก ดังที่ทรงรับสั่งกับคณะผู้ตามเสด็จก่อนที่เรือพระที่นั่งมหาจักรีจะถึงทวีปยุโรป ดังนั้นระหว่างที่เสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ในยุโรป นอกจากการดำเนินงานทางการทูตเพื่อรักษาเอกราชของชาติและการเสด็จทอดพระเนตรสถานที่สำคัญต่าง ๆ แล้ว ที่ทรงให้ความสนพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง คือการเสด็จไปสถานศึกษา หอสมุด และพิพิธภัณฑ์ ซึ่งเป็นแหล่งความรู้

นอกจากนี้การที่นักเรียนไทยที่เรียนหนังสือในทวีปยุโรป ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระราชโอรสมาเข้าเฝ้า ทำให้ทรงทราบว่านักเรียนไทยหลายคนต้องใช้เวลาเรียนนานคนละหลายปีกว่าจะสำเร็จการศึกษา ซึ่งไม่ทันกับความต้องการของประเทศที่ต้องการคนที่มีความรู้ไปช่วยงานราชการ และทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง ดังนั้นจึงทรงรับสั่งให้ราชทูตไทยที่อังกฤษและที่ฝรั่งเศสศึกษาปัญหาทั่วไปของนักเรียนไทยและรูปแบบการจัดการศึกษาของอังกฤษ ฝรั่งเศส และประเทศอื่น ๆ ส่งมาถวาย รายงานการศึกษาที่ส่งเข้ามาถวายใน ร.ศ. 117 หรือ พ.ศ. 2441 ทำให้ปีนี้เป็นปีที่มีความสำคัญมากปีหนึ่งในการจัดการศึกษาในระยะแรกของประเทศสยาม จนกระทั่งมีผู้เรียกปีนี้ว่าเป็นปีของการ “ระเบิดทางความคิด” (An Explosion of Ideas) (Wyatt, David K. The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn. (1969) Chapter 7. อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และคณะ, 2547, หน้า 113) เพราะในปีนี้ได้มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษาเกิดขึ้นมากมาย ทั้งจากการศึกษาแบบอย่างของต่างประเทศ จากหน่วยงานที่รับผิดชอบในประเทศ และจากบุคคลที่เคยมีบทบาทและมีความสนใจในเรื่องการศึกษา อัครราชทูตสยามประจำอังกฤษคือ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ได้ส่ง “ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ” เข้ามากราบบังคมทูลเมื่อวันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) (ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ. 2 ตรวจและจัด โครงการศึกษา 1 – 12 ร.ศ. 111 – 129 เอกสาร ศ.2/3. และใน ประพัฒน์ ตรีณรงค์. ชีวิตและงานเจ้าพระยาพระเสด็จฯ. หน้า 201 – 229. อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 114) ส่วนอัครราชทูตสยามประจำฝรั่งเศส คือ พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุญนาค) ได้ส่ง “รายงานการเล่าเรียนของฝรั่งเศสกับสมุดประจำปีสำหรับคนหนุ่มโรงเรียนต่าง ๆ” และ “รายงานการจัดการศึกษาตามแบบของฝรั่งเศส” ซึ่ง ม.เกรอัน กงสุลเขนอราลสยามเป็นผู้ทำขึ้นเข้ามายังเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุญนาค) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2441 (ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ.1 เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ 19 – 48 ร.ศ. 110 – 117 เอกสาร ศ. 1/41 พระยาสุรียานุวัตรมีความเห็นเกี่ยวกับการส่งนักเรียนไปเรียนที่ฝรั่งเศสว่า “ป่วยการ เสียเงินเสียเวลามากนัก...วิธีการสั่งสอนและเล่าเรียนไม่ดีเลย...” อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2547, หน้า 114)

“ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ” ของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ที่ส่งเจ้ามาราบบังคมทูลนั้น มีความยาวถึง 39 หน้ากระดาษพิมพ์ดีด ทั้งนี้โดยไม่นับรวมเอกสารที่แนบมาด้วย ความเห็นของท่านไม่ได้กล่าวถึงปัญหาการศึกษาในยุโรปเพียงอย่างเดียว แต่ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาภายในสยามด้วย และท่านเห็นว่าการศึกษาภายในสยามเป็นเรื่องสำคัญยิ่งกว่าการส่งคนไปศึกษาในยุโรปเสียอีก พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงมูลเหตุที่ทำให้เกิด “ความเห็น...” ว่า

“...ประเทศสยาม ได้มีวิธีส่งคนหนุ่ม ๆ ออกมาเล่าเรียนภาษาแลตัดดวงวิชา ไปสู่บ้านเมืองมาช้านาน ได้หลายปี แต่ตั้งแต่เริ่มแรกมาจนบัดนี้ยังปรากฏอยู่ว่ามีสิ่งใด ซึ่งเป็นสิ่งขัดข้องพาให้การเล่าเรียนไม่เจริญรวดเร็วได้สมประสงค์ รวมใจความก็คือ นักเรียนไม่มีใครจะเรียน ได้ดี ได้เร็ว แลได้วิชามาใช้ให้ถูกต้องทาง ได้ประโยชน์แก่บ้านเมือง ตน เป็นเหตุให้ได้คนมีความรู้กลับเข้ามารับราชการน้อย ไม่ทันแก่ความต้องการของ บ้านเมือง แลนักเรียนต้องมาจำและจมอยู่ช้านาน ต้องเปลืองพระราชทรัพย์ซึ่งเป็นทุน พระราชทานให้เล่าเรียนนั้นมากมายนัก...” (อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2547, หน้า 114)

ดังนั้นท่านจึงเสนอวิธีแก้ไขปัญหา 3 ประการ คือ เรียนให้ได้ดี เรียนให้ได้เร็ว และนำเอา วิชามาใช้ประโยชน์ในประเทศไทยได้ แต่ที่จะทำเช่นนี้ได้จะต้องพิจารณาว่าการศึกษาในประเทศไทยเป็นอย่างไรก่อน ส่วนที่ไปเรียนอังกฤษก็เป็นการสืบเนื่องต่อจากเมืองไทย ท่านอุปมาการศึกษา ในเมืองไทยว่าเป็นต้นราก ส่วนที่อังกฤษก็เป็นเป็นปลาย ปลายจะงอกงามดีเพียงใดก็อยู่ที่ต้นราก หรือ “เปรียบเทียบดอกลูกไม้ดอกลูกหนึ่งทีเก็บมาว่า เขียวชืด แลไม่งดงาม จะสั่งให้ใครทำดอกลูกนั้นให้ โตขึ้นอย่างไรก็ไม่ได้ นอกจากที่จะต้องไปดูแลรดน้ำพรุนดินที่ต้นรากให้บริบูรณ์” (อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2547, หน้า 114)

เมื่อเป็นเช่นนี้ “ความเห็น...” ของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) จึงก่อให้เกิด ประโยชน์สองต่อ คือ เป็นความเห็นที่จะจัดการศึกษาในประเทศให้ดี เพื่อที่จะได้นักเรียนที่มีความรู้ ความสามารถไปเรียนที่อังกฤษหรือต่างประเทศต่อไป ซึ่งนับว่าเป็นความคิดที่กว้างไกลมากทีเดียว แต่ที่ท่านคิดไปไกลยิ่งกว่านั้น และเป็นทางที่รัฐบาลไทยพยายามจัดอยู่ในเวลานี้ด้วย ก็คือการจัด ขยายการศึกษาให้แพร่หลายในเมืองไทย พร้อมกันนั้นก็พยายามลดการส่งนักเรียนไปเรียน ต่างประเทศให้น้อยลงที่สุดเท่าที่จะน้อยได้

เหตุที่ทำให้นักเรียนไทยเรียนช้าเมื่อไปเรียนในยุโรป เพราะประการแรกนักเรียนต้อง ไปเรียนสองอย่างพร้อมกัน คือ เรียนทั้งภาษาและเรียนวิชาความรู้ ทำให้ช้า เพราะต้องไปเรียนภาษา ก่อนที่จะเรียนวิชาความรู้ การที่จะส่งคนไปเรียนยุโรปเพื่อเอาความรู้มาใช้ภายในประเทศจะต้องมี การจัดการศึกษาภายในให้พร้อม เพื่อ “ที่จะดำเนินไปสู่ความเจริญได้พร้อมกัน” โดยท่านอุปมา เปรียบเทียบว่า

“กรุงเทพฯ ทุกวันนี้ กำลังขาดคนที่มีความรู้วิชาการงาน กำลังต้องการหาวิชาให้แก่คนเหมือนดังที่นาอันแห่งแล้ง วิธีการที่ส่งคนออกมาเรียนที่ยุโรปนี้เปรียบเหมือนส่งคนวิ่งห้อย ๆ ถัดถึงคนละใบมาวิดน้ำจากที่ไกลไปลาดลงในนา พวกที่มาดักน้ำนั้นต้องเดินทางไกลชั่วน้ำใจเวลา แลต้องเสียค่าเสบียงอาหาร มีหน้าซำหิวถึงกลับไป บางคนก็ได้นำไปแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ บางคนก็กลับไปแต่ถึงเปล่า ฝ่ายผู้ที่มีความอุตสาหะประคับประคองหัวถึงน้ำเต็มมาได้ พอไปถึงลาดลงที่ดินปราดเดียวก็แห้งเหือดเพราะเหตุที่พื้นที่นั้นแห้งแล้ง เหตุฉะนั้นจึงเห็นว่าถ้าเจ้าของอุตสาหกรรมหนึ่งเห็น้อยลงทุนลงแรงขุดท่อต่อร่องทางให้น้ำเดินตกท้องนารักษาพื้นดินให้ชุ่มชื้นไว้ได้ผู้ที่ไปดักน้ำมาแต่ไกลก็จะไม่เห็น้อยเปล่า การที่จะแผ่แพร่หลายวิชาในเมืองไทยให้เจริญก็ได้แก่ความอุปมา ฉะนั้น”

ทำไมคำอุปมาเกี่ยวกับคนที่ไปดักน้ำในแดนไกล จึงดักน้ำได้ไม่เท่ากัน ก็เพราะส่งนักเรียนไปเรียนโดยไม่ได้เลือกคัดเอาคนที่มีความรู้ความสามารถ “สักแต่ว่าจับส่งมาเหมือนกับส่งท่อนไม้มาทั้งคู้ ให้ออกมาตากแดดตากลมที่ยุโรปตลอดจนแต่งรูปร่างเนื้อตัว” นับเป็นสาเหตุประการที่สองทำให้ผู้ที่ไปเรียน เรียนได้ไม่เท่ากัน เปรียบเสมือนการไปดักน้ำยอมทำให้เสียเวลาเสียเงิน ดังนั้นการส่งคนไปเรียนจึงต้องพิจารณาความสามารถทั้งวิชาการและภาษา ทั้งให้เหมาะสมกับอายุด้วย และการที่จะทำได้ผู้มีมาตรฐานดังกล่าว พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) มีความเห็นว่าจะต้องทำในสามประการดังต่อไปนี้ คือ แปลตำราต่างประเทศออกเป็นภาษาไทย เพิ่มการเรียนภาษาต่างประเทศในเมืองไทยและการคัดเลือกนักเรียนให้ตรง เหมาะสมกับวิชาและระดับชั้นที่จะไปศึกษา

ในประการแรก คือ การแปลตำราต่างประเทศออกเป็นภาษาไทย หรือที่ท่านใช้ว่า “ถ่ายเอาวิชาจากภาษาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย” นั้น ก็เพื่อประโยชน์ของคนทั่วไปที่จะได้ศึกษาวิชาการทั้งหลายได้โดยสะดวก หาซื้อง่าย ราคาถูก และสามารถหาความรู้นั้นโดยตรง ไม่ต้องผ่านภาษาต่างประเทศ (โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ) เพราะถ้าหากภาษาต่างประเทศไม่ดี ก็จะทำให้ความรู้ในวิชาที่ต้องการค่อยลงไปด้วย ผู้เรียนจึงต้องทำสองอย่างพร้อมกันในขณะที่ต้องการเพียงอย่างเดียวในการสร้างตำราภาษาไทย ท่านได้เสนอให้ “ลงทุนตั้งเจ้าพนักงานแปลตำรา ถ้าเจ้า ผู้รู้ภาษาอังกฤษแล้ววิชานั้น ๆ แปลตำรานั้น ๆ ออกจากภาษาอังกฤษ แต่ทางที่ดีควรจะออกประกาศรับซื้อตำราที่แปลแล้วให้พนักงานแต่งตำราตั้งเปนกองกลางรับมาตรวจ...” แล้วพิมพ์ออกเผยแพร่ในราคาถูกที่สุด ไม่เอากำไร

ประการที่สอง เพิ่มการเรียนภาษาอังกฤษในเมืองไทย เพื่อเป็นพื้นฐานหาความรู้ทางวิชาการในขณะที่การแต่ง แปล ตำราภาษาไทยยังไม่พร้อม

ประการที่สาม คัดเลือกเตรียมนักเรียนให้เหมาะสมกับวิชาและระดับชั้นที่จะไปศึกษา การศึกษาควรแบ่งเป็น 5 ลำดับชั้นวิชาตามแบบของยุโรป คือ มูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา ปัจฉิมศึกษา และศึกษาพิเศษหรือที่เรียกในปัจจุบันว่าระดับอนุบาล, ประถม, มัธยม, อุดมศึกษา และการศึกษาพิเศษ

ข้อที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ให้ความสำคัญมาก คือการที่จะต้องจัดสอนและทำให้การศึกษาภายในประเทศดีขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่าไปมุ่งหวังแต่การที่จะส่งนักเรียนออกไปเรียนในยุโรป ถ้าหากทำในทุกระดับชั้นไม่ได้ก็ควรจัดในชั้นต้น ๆ ให้ได้แล้วส่งนักเรียนออกไปเรียนเฉพาะในระดับสูงเท่านั้น เพื่อจะได้ลดเวลาและค่าใช้จ่ายให้น้อยลง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547 หน้า 114 – 116)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปยังพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) พระองค์ก็ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปยังเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เช่นกัน ทรงถามว่าความเห็นของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) “กระทรวงได้รับแล้วฤๅประการใด ไม่เห็นบอกเล่าให้ทราบเลย เมื่อยังไม่ได้รับก็จะได้ส่งสำเนาไปให้ดู...อยากจะทำความคิดเห็นของกระทรวงที่จะเห็นชอบในข้อใดฤๅจะคัดค้านในข้อใด” (พระราชหัตถเลขาพระราชทานไปยังเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) 11 มิถุนายน 2441 อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 124) พร้อมกันนั้นก็ทรงกระตุ้นให้กระทรวงคิดการปฏิรูป (Reform) ในกรมศึกษาธิการเสียที เพื่อจะได้ลงมือทำให้ทันงบประมาณปี ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ในวันถัดมา คือวันที่ 12 มิถุนายน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ได้มีหนังสือขึ้นกราบบังคมทูลว่า กระทรวงได้รับความเห็นชอบพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) แล้ว และเรื่องนี้กำลังอยู่ในระหว่างการประชุมปรึกษากันในปัญหาบางอย่างอยู่

ภายหลังที่ถูกกระตุ้นจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว กระทรวงธรรมการก็ได้ทำงานอย่างเร่งรีบ พอถึงวันที่ 21 มิถุนายน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ก็ได้มีหนังสือขึ้นกราบบังคมทูลวันเดียวถึง 3 ฉบับด้วยกัน ในฉบับแรกกล่าวถึงปัญหาและความขัดข้องของการส่งนักเรียนไปเรียนยุโรป ฉบับที่ 2 เป็น “โครงการการศึกษาในกรุงสยามของกรมศึกษาธิการ” และฉบับที่ 3 เกี่ยวกับ “ความขัดข้องทางการศึกษา”

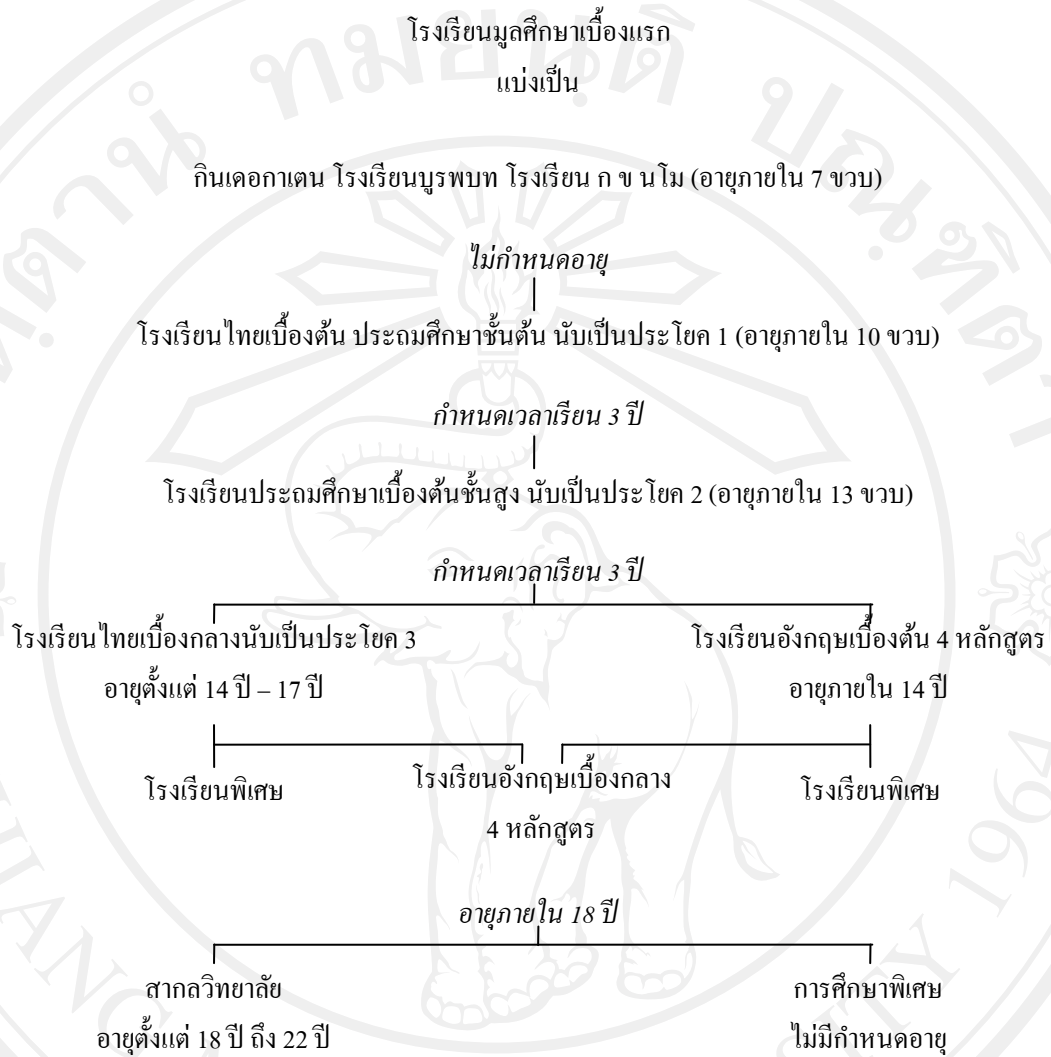
ในส่วน of โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 หรือโครงการการศึกษาในกรุงสยามของกรมศึกษาธิการ ได้มีการกำหนดโครงการศึกษาที่มีแบบแผนและลำดับชั้นที่ชัดเจน โดยจัดแบ่งการศึกษาออกเป็น การเล่าเรียนสามัญและการเล่าเรียนพิเศษ ในส่วนที่เป็นการศึกษาสามัญได้กำหนดให้มีลำดับชั้น ดังนี้

1. การเล่าเรียนเบื้องต้นแรก (มูลศึกษา)
2. การเล่าเรียนเบื้องต้น (ประถมศึกษา)
3. การเล่าเรียนเบื้องต้นกลาง (มัธยมศึกษา)
4. การเล่าเรียนเบื้องต้นสูงสุด (อุดมศึกษา)

สำหรับการเล่าเรียนพิเศษ เป็นการเรียนวิชาเฉพาะสิ่ง เช่น ฝึกหัดครู ฝึกหัดเป็นข้าราชการ ศึกษาศิลปะ กฎหมาย การแพทย์ การเพาะปลูก ฯลฯ

ในระยะแรก จุดมุ่งหมายของมัธยมศึกษามิได้ปรากฏชัดเจน อาจพิจารณาได้จากจุดหมายของการจัดการศึกษาทั่วไปได้ว่าเป็นการเตรียมคนเข้ารับราชการ ต่อมาจุดหมายที่จะเตรียมคนเข้ารับราชการแต่เพียงอย่างเดียวได้เปลี่ยนแปลงไป คือ ขยายจุดหมายให้กว้างขึ้น โดยมุ่งให้ผู้เรียนรับราชการส่วนหนึ่ง ออกไปประกอบอาชีพตามภูมิลำเนาของตน ออกไปทำงานเป็นเสมียนหรือค้าขายส่วนหนึ่ง โดยให้ผู้เรียนมีความรู้วิชาต่าง ๆ เพียงพอที่จะทำงานได้ และยังให้ความรู้ที่เป็นพื้นฐานในการเรียนต่อ มุ่งให้ผู้เรียนศึกษาต่อในชั้นสูงอีกส่วนหนึ่ง

ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ได้กำหนดลำดับชั้นของโรงเรียนดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิ 1 โครงการศึกษา พ.ศ.2441

(กระทรวงศีกษาธิการ, 2507, หน้า 116)

จากโครงการศึกษาลบดับนี้ จะเห็นว่า ในส่วนที่เป็นการมัธยมศึกษาเริ่มปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกแล้ว และมัธยมศึกษาที่มีทั้งที่เป็นการศึกษาสามัญและการศึกษาพิเศษหรือการเล่าเรียนพิเศษ ถ้าพิจารณาเฉพาะเกี่ยวกับมัธยมศึกษา จะเห็นได้ว่า มีการจัดโรงเรียนในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1. โรงเรียนมัธยมศึกษาไทยเบื้องต้น มีกำหนดเวลาเรียน 4 ปี รับนักเรียนตั้งแต่อายุ 14 – 17 ปี สำหรับหลักสูตรของโรงเรียนนี้เทียบได้กับประโยค 3 คือ กำหนดให้เรียนการเขียน อ่าน เขียนตามคำบอก ไวยากรณ์ เรียงความ คณิตวิชา พงศาวดาร ภูมิศาสตร์ วิทยา การวาด การฝึกซ้อมร่างกาย และเรื่องพิเศษอื่น ๆ ถ้าจะเรียนต่อในโรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น ต้องเรียนภาษาอังกฤษด้วย

2. โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น มีกำหนดเวลาเรียน 4 ปี รับนักเรียนอายุ 14 ปี ที่เรียนผ่านโรงเรียนประถมศึกษา (ภาษาไทย) มาแล้ว หลักสูตรที่ใช้ในโรงเรียนนี้เป็นการเรียนทั้งใน ภาษาอังกฤษและภาษาไทย โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้นนี้เทียบกับโรงเรียนมัธยมศึกษาไทยเบื้องต้น

3. โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น มีกำหนดเวลาเรียน 4 ปี รับนักเรียนที่จบจากโรงเรียนมัธยมศึกษาไทยเบื้องต้น และโรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น เพื่อเตรียมให้สามารถสอบเข้ามหาวิทยาลัยออกสเฟิดและเคมบริช ประเทศอังกฤษได้ หลักสูตรของโรงเรียนแบบนี้เน้นทางด้านอักษรศาสตร์

โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้นและเบื้องต้น เป็นโรงเรียนประจำสอนภาษาไทยและภาษาอังกฤษ คล้ายโรงเรียนบิลิคสกูลของอังกฤษ และอบรมตามวิธีในประเทศตะวันตก โดยมีวัตถุประสงค์ให้นักเรียน ได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์ เพื่อศึกษาต่อในยุโรปหรือเข้ารับราชการ

4. โรงเรียนพิเศษ เป็นโรงเรียนที่จัดการศึกษาเฉพาะสิ่ง ได้แก่ โรงเรียนสำหรับฝึกหัดครู อาจารย์ โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนการเพาะปลูก ฯลฯ รับนักเรียนที่จบการศึกษาจากโรงเรียนมัธยมศึกษาไทยเบื้องต้น และโรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น ที่ไม่ประสงค์จะเรียนต่อด้านการศึกษาสามัญ(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540, หน้า 37)

โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 นับเป็นสิ่งสำคัญมากสิ่งหนึ่งที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เกิดขึ้นภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ในขณะที่พระองค์เสด็จประพาสยุโรป ได้มีพระราชดำรัสให้พระยาศุทธิสุนทรยศศักดิ์ อัครราชทูตสยามในประเทศอังกฤษ ทำการสืบสวนแบบแผนการจัดการศึกษาในประเทศอังกฤษ พระยาศุทธิสุนทรยศศักดิ์ ได้ส่ง “ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ” มากราบบังคมทูลเมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2441 ความเห็นของพระยาศุทธิสุนทรยศศักดิ์นี้ทำอย่างละเอียดมาก ครอบคลุมไปทุก ๆ ด้าน จัดว่าเป็นแผนการศึกษาฉบับหนึ่งก็ได้

(วุฒิชัย มูลศิลป์, 2516, หน้า 54) และจากความเห็นการจัดการศึกษาของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ซึ่งยึดระบบการศึกษาของอังกฤษเป็นหลัก ต่อมากระทรวงธรรมการได้นำไปพิจารณาและร่างเป็นโครงการศึกษาในกรุงสยามออกมาเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2441 (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2516, หน้า 55) ดังนั้นการจัดการศึกษาร่วมไปถึงการมัธยมศึกษาในสมัยนั้นได้รับอิทธิพลจากการจัดการศึกษาของประเทศอังกฤษอย่างมาก

การบริหารการมัธยมศึกษาภายใต้โครงการศึกษา พ.ศ. 2445

พ.ศ.2445 เป็นปีที่เกิดเหตุการณ์สำคัญในหลายภูมิภาคของเมืองไทย คือ เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบขึ้นในทางภาคอีสาน ทางภาคเหนือ และทางภาคใต้ โดยทางภาคอีสานเกิดกบฏผีบุญ ทางภาคเหนือเกิดกบฏเงี้ยว (ไทยใหญ่) เมืองแพร่ การเกิดกบฏทั้ง 3 บริเวณ เป็นผลจากการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค ที่จัดเป็นรูปแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งทำให้อำนาจของเจ้าเมืองเดิมลดลงไป เพราะส่วนกลางส่งสมุหเทศาภิบาลออกไปปกครองโดยตรง อย่างไรก็ตาม กบฏใน 2 บริเวณ คือ ภาคอีสานและภาคเหนือขึ้นทางกรุงเทพฯ สามารถปราบปรามลงได้ในเวลาอันรวดเร็ว ส่วนอีก 1 บริเวณคือทางภาคใต้ที่มีการวางแผนก่อกบฏโดยพระยาแขกเจ็ดหัวเมืองแต่ทางราชการจัดการปราบปรามลงได้ก่อน

เหตุการณ์ดังกล่าวอาจไม่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาโดยตรง แต่ก็มีผลต่อการจัดการศึกษาโดยทางอ้อม เช่น ทำให้งบประมาณของกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหมเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนในปีต่อ ๆ มา โดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ.2447 ส่วนงบประมาณของกระทรวงธรรมการเพิ่มขึ้นเล็กน้อย ระหว่าง 1.0 ล้าน – 1.4 ล้านบาท ต่อปี ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 3.30 ของงบประมาณแผ่นดิน (แน่นน้อย ดิตติรานนท์ , 2519, หน้า 150)

ใน พ.ศ. 2445 เช่นเดียวกัน ได้มีการเปลี่ยนแปลงบุคคลผู้บริหารงานในกระทรวงธรรมการ โดยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี โดยอ้างว่าชรา ทูพพลภาพ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) (เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร เกิดเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2386 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เริ่มรับราชการเป็นมหาดเล็กในกรมธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 4 ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นพระวุฒิการบดี และพระยาในนามเดิม เมื่อ พ.ศ. 2431 เมื่อตั้งกระทรวงธรรมการใน พ.ศ. 2432 เป็นปลัดทูลฉลอง และเป็นอุปนายกรัฐมนตรีสภา กรรมการศาลฎีกา ทรงแต่งตั้งให้รักษาการแทนเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2445 และเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม ปีเดียวกัน ต่อมาใน พ.ศ. 2447 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการจนถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2454 รัชกาลที่ 6 จึงโปรดให้ออกจากตำแหน่งเพราะชรา

มีโรคภัยเบียดเบียน เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกรถึงแก่กรรมเมื่อเดือน เมษายน พ.ศ. 2456) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวุฒิการบตี ปลัดทูลฉลองรั้งตำแหน่งเสนาบดี และทรงแต่งตั้งเป็นเสนาบดีในเวลาต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ไปดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมตรวจ กรมสารบัญชี (กรมบัญชีกลางในปัจจุบัน) ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในต้น พ.ศ. 2445 และโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เป็ย มาลากุล) เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ และปลัดทูลฉลองด้วยในเวลาต่อมา (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา และ ขอนสั่น, 2463, หน้า 54)

การเปลี่ยนแปลงในกระทรวงธรรมการครั้งนี้ มีความสำคัญต่อการศึกษาของไทยในระบอบนั้นมากที่สุด เพราะแม้ว่าพระยาวุฒิการบตี (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) เสนาบดีกระทรวงคนใหม่ จะเป็นคนในกรมธรรมการมาตลอด แต่ก็ไม่เคยมีบทบาทสำคัญในการศึกษาที่เพิ่งจะเริ่มต้นแต่อย่างใด ถ้าเทียบกับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ซึ่งจะด้อยกว่าด้วย อย่างไรก็ดี ข้อเด่นของท่านคือท่านเป็นคนที่เหมาะสมกับตำแหน่งที่สุดในเวลานั้น และท่านไม่ใช่คนในตระกูลบุนนาค เช่นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ซึ่งทำให้การทำงานทั้งหลายเกิดอุปสรรคเกือบตลอดเวลา

ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในกระทรวงธรรมการ ใน พ.ศ. 2445 จะอยู่ที่กรมศึกษาธิการมากกว่า เพราะอธิบดีคนใหม่คือ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เป็ย มาลากุล) เป็นบุคคลที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการศึกษามาก “ความเห็น...” เกี่ยวกับการศึกษา ร.ศ. 117 ของท่าน ทำให้เกิดการระดมความคิดทางการศึกษาอย่างมาก เพราะความคิดดี ๆ ของท่าน ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงหัดชวนและ โปรดให้กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีการต่างประเทศ เรียกตัวท่านกลับมาเมืองไทยใน พ.ศ. 2442 แต่ในระบอบนั้น การที่จะให้ท่านเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการยังไม่เหมาะสมเพราะผู้ดำรงตำแหน่งอยู่คือ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เป็ย มาลากุล) เป็นอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็กหลวงของกรมมหาดเล็กจน พ.ศ. 2445 เมื่อมีการโยกย้ายใหญ่ในกระทรวงธรรมการจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เป็ย มาลากุล) มาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ ส่วนผู้ดำรงตำแหน่งแทนท่านในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงคือ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ (ม.ร.ว.จิตร สุทัศน์ ต่อมาเป็นพระยาศรีวรวงศ์) นับได้ว่าการศึกษาของชาติได้บุคคลที่เหมาะสมที่สุดมาเป็นผู้รับผิดชอบ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 150)

หลังจากพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เป็ย มาลากุล) ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการไม่นาน ท่านก็ได้เริ่มวางแผนการปรับปรุงการศึกษาโดยร่าง “ความเห็นที่จะจัดการศึกษารัตนโกสินทร์ศก 121 การศึกษาในส่วนกุลบุตร” ขึ้นมา เพื่อเป็นแนวทางการจัดการศึกษาของชาติ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 151)

ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ซึ่งให้เห็นปัญหาในการจัดการศึกษาเวลานั้นคือ ราษฎรยังไม่นิยมให้บุตรหลานเข้าเรียนและระบบการศึกษายังไม่ชัดเจน ดังนั้นต้อง “จัดระเบียบหลักการศึกษาระดับประเทศ” โดยการศึกษาควรจัดเป็น 2 ประเภท คือ (1) สามัญศึกษา เป็นการศึกษาพื้นฐานที่ทุกคนควรรู้เพื่อเป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพ และเป็น “ราษฎรผู้ประพฤติชอบ” (to be a good citizen) (2) วิสามัญศึกษา เป็นการศึกษาความรู้เฉพาะด้านที่ไม่จำเป็นสำหรับทุกคน แต่เพื่อให้มีความรู้พิเศษ เช่น เรียนเป็นช่าง เป็นแพทย์ เป็นอาจารย์ เป็นข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือน การศึกษาที่กรมศึกษาธิการรับผิดชอบ คือ สามัญศึกษา ซึ่งแบ่งเป็นประถมศึกษา (ไม่กำหนดปี แต่สอบให้ได้ประโยค 1) มัธยมศึกษา (ไม่กำหนดปี แต่สอบให้ได้ประโยค 2) อุดมศึกษา (เรียนความรู้ชั้นสูงและการต่างประเทศ สำหรับเตรียมตัวไปเรียนต่างประเทศ) สำหรับวิสามัญ เป็นไปตามความต้องการของผู้จัดการวิสามัญศึกษานั้น ๆ แต่อาจจัดเป็นประถมศึกษาพิเศษ (เรียนช่าง เพาะปลูก) มัธยมศึกษาพิเศษ (เช่น โรงเรียนมหาดเล็ก โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนนายร้อยทหารบก โรงเรียนนายร้อยทหารเรือ ฯลฯ) อุดมศึกษาพิเศษ (ขณะนั้นยังไม่มี) (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 151)

พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เห็นว่าการศึกษาคควรจัดให้แพร่หลาย ให้ราษฎรแทบทั่วทั้งราชอาณาจักรได้มีความรู้วิชาสำหรับตัวทุก ๆ คน เพื่อที่จะให้ประชาชนทั้งปวงรู้จักประกอบกิจการงานโดยสมควรแก่ฐานะารูปและสติปัญญา ประพฤติการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม สำรวมความสงบราบคาบแก่บ้านเมือง ความเห็นนี้เป็นเสมือนการศึกษากაცบักับและเป็นจุดมุ่งหมายทางการศึกษาด้วย แต่การที่จะทำได้เช่นนี้ “ต้องจัดแบ่งการศึกษาสามัญชั้นประถมให้เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์จัดการวัด” นั่นคือเป็นความรับผิดชอบของวัด พระสงฆ์ รับผิดชอบประถมศึกษา แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ มูลศึกษา สอนวิชาขั้นต้นให้อ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น และธรรมจริยา ให้อ่านออกเขียนได้ อื่น ๆ จากนั้นจึงเรียนต่อจนสอบได้ประโยค 1 จึงเป็นจบชั้นประถมศึกษา ในส่วนเครื่องเล่าเรียนคือหนังสือเรียน กระดาน ดินสอ เป็นหน้าที่ของบิดามารดา หรือผู้ปกครองเด็ก หรือได้รับการเกื้อกูลจากชุมชน ในเรื่องการสอบไล่ ถ้าเป็นประโยค 1 ในกรุงเทพฯ กรมศึกษาธิการเป็นผู้สอบ ในหัวเมืองให้เจ้าคณะมณฑลเป็นผู้สอบ ในระดับมัธยม กรมศึกษาธิการเป็นผู้สอบ และเป็นผู้รับผิดชอบในการสอน ซึ่งกรมศึกษาธิการเองก็ยอมรับว่า “จะจัดตั้งและสอบไล่แต่ในกรุงเทพฯ แห่งเดียว” เพราะมีปัญหาทั้งวิธีสอนแบบเรียนและครูผู้สอน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 152)

ในความเห็นนี้ จึงเท่ากับว่ากรมศึกษาธิการพยายามให้พระและวัดเข้ามาเป็นผู้มีหน้าที่ในการสอนระดับประถมศึกษา พ่อแม่ผู้ปกครองนักเรียนรับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องเล่าเรียน โดยชุมชนอาจเกื้อกูลบ้าง กรมศึกษาธิการมีหน้าที่ในการสอนระดับมัธยมศึกษา ซึ่งมีอยู่แต่ในกรุงเทพฯ เท่านั้น

กรมศึกษาธิการได้นำความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ไปปรึกษากับบุคคลสำคัญทางการศึกษาบางท่าน เช่น กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งก็มีพระมติที่เป็นข้อสังเกตหลายประการ เช่น การศึกษาระดับสามัญ ย่อมเป็นฐานของชั้นวิชาสามัญศึกษา การจะได้ประกาศนียบัตรประถมศึกษาพิเศษ ที่กรมศึกษาธิการกำหนดว่าต้องจบประโยค 1 ได้ประกาศนียบัตร ถ้าไม่จบก็ให้เรียนแต่ไม่ได้ประกาศนียบัตรประถมศึกษาพิเศษ ก็ทรงตั้งข้อสังเกตว่า “ยอมให้เรียนแต่ไม่ยอมให้ไล่แปลว่าสำหรับจะกักให้คนนิยมในประโยคหนึ่ง...” และเมื่อกรมศึกษาธิการกำหนดว่าผู้สอนในโรงเรียนชั้นสูงลงไปถึงประถมศึกษา เรียกว่าครู แต่ผู้สอนชั้นมูลศึกษาเรียกว่า อาจารย์ ก็ทรงตั้งข้อสังเกตว่า “ครูกับอาจารย์ข้างไหนสูง จับเค้ายังไม่ได้ ตามความรู้ก็ผู้สอนชั้นเดียวเป็นครู ผู้สอนทั้งปกครองเป็นอาจารย์” (อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 152)

หลังจากปรึกษากับผู้รู้และมีบทบาทสำคัญทางการศึกษาแล้ว ในวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2445 พระยาวุฒิการบดี (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2445 – 2454) ก็ถวายโครงการจัดการศึกษาของกรมศึกษาธิการขึ้นทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2445 ซึ่งเป็นไปตามความเห็นของกรมศึกษาธิการ สรุปได้ว่า

1. การศึกษาแบ่งเป็น ประถมศึกษา มัธยมศึกษาและอุดมศึกษา
2. จากระดับประถมศึกษา กุลบุตรมีทางเลือก คือ ออกจากโรงเรียน เรียนประถมศึกษาพิเศษหรือเรียนต่อระดับมัธยมศึกษา
3. จากระดับมัธยมศึกษา กุลบุตรมีทางเลือกทำนองเดียวกันกับเมื่อจบชั้นประถมศึกษา
4. การศึกษาระดับประถมศึกษา เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์และวัด แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ มูลศึกษาและประโยค 1 ถ้าสอบได้ประโยค 1 ถือว่าจบระดับประถมศึกษา
5. การศึกษาระดับมัธยมศึกษา เป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการ มีเฉพาะในกรุงเทพฯ คือ โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนสายสวัสดิ์ โรงเรียนราชบูรณะ และโรงเรียนเบญจมบพิตร
6. การศึกษาระดับอุดมศึกษา เป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการกำหนดไว้ 2 แห่ง คือ โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ กับโรงเรียนราชวิทยาลัย แต่ต่อมาจัดเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาพิเศษอังกฤษ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่าจะทรงเห็นด้วยกับโครงการจัดการศึกษา เพราะเดือนถัดมาทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวุฒิการบดี (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ อย่างไรก็ดี ยังมีความพยายามปรับปรุงการศึกษาต่อมาอีก โดยในปีเดียวกันนี้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปี้ย มาลากุล) ออกไปรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

สยามมกุฎราชกุมาร (ต่อมาได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6, พ.ศ. 2453 – 2468) ณ ประเทศญี่ปุ่น เมื่อเสด็จฯ กลับจากการไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ และพร้อมกันนั้นทรงแต่งตั้งข้าหลวงตรวจการ 3 นาย คือ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา ต่อมาเป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ขุนอนุกิจวิฑูร (ศักดิ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ต่อมาเป็นพระยาอนุกิจวิฑูร) และนายอ่อน สาริกบุตร (ต่อมาเป็นพระยาชำนาญบรรณาคม) เป็นกรรมการไปดูงานการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นด้วย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547 หน้า 155)

ก่อนหน้านี้นั้นเคยมีความเชื่อกันว่าในปี พ.ศ. 2445 พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการและคณะได้เดินทางไปดูการศึกษาของญี่ปุ่นในคราวไปรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร และคณะที่เดินทางไปทำรายงานการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เกี่ยวกับเหตุการณ์นั้นนักวิชาการ นักศึกษาบางคนในฐานะผู้จัดทำปฏิญญาพนันท์ และผู้รู้หลายท่านถึงกับกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของการศึกษาไทยในสมัยต่อมาได้อาศัยแผนการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นเป็นแบบอย่างดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ขณะมีราชทินนามหลวงไพศาลศิลปศาสตร์) ข้าหลวงตรวจการผู้หนึ่งที่ไปญี่ปุ่นครั้งนั้น ได้เขียนไว้ว่า

“เวลานั้นประเทศญี่ปุ่นได้วางแผนการศึกษาชาติลงแล้ว ด้วยวิธีที่ตั้ง
ข้าหลวงตรวจแผนการศึกษาของชาติต่าง ๆ ในยุโรปและอเมริกา แล้วกำหนดวางลงเป็น
แผนการศึกษาชาติของญี่ปุ่น คณะข้าหลวงของเราได้ประสบโอกาสได้ชมมือเปิบจาก
แผนการศึกษาชาติของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นแผนรวมที่ใหญ่ที่สุดในเวลานั้น จากรายงานของคณะ
ข้าหลวงตรวจการศึกษา ประเทศสยามจึงได้เริ่มวางแผนศึกษาชาติ และค่อยแก้ไขให้เหมาะ
แก่ความต้องการของประเทศเราแต่นั้นเป็นลำดับมา” (อ้างถึงใน กระทรวงศึกษาธิการ,
2507, หน้า 157 – 158)

ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว เกี่ยวกับเรื่องการไปศึกษาดูงานการศึกษาของญี่ปุ่นในคราวนี้ มีความเข้าใจ ผิดกันมาเป็นเวลานาน และมีการอ้างอิงอย่างไม่ถูกต้องในงานวิชาการ ในปฏิญญาพนันท์หลายฉบับ ซึ่งอาจเป็นผลจากการอ้างอิง “ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435–2507” ที่ว่า การไปศึกษาดูงาน ดังกล่าวทำให้เกิดความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ดังกล่าวมาแล้ว แต่ข้อมูลในเรื่องนี้มีอยู่ว่า ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 121 ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเดือนกันยายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) คณะที่ไปรับเสด็จฯ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ และไปศึกษาดูงาน เดินทางไปหลังจากนี้ โดยคณะศึกษาดูงานได้ศึกษาดูงานที่ญี่ปุ่นระหว่างวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ถึงวันที่ 14 มกราคม ปลายปี ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445, ค.ศ. 1903)

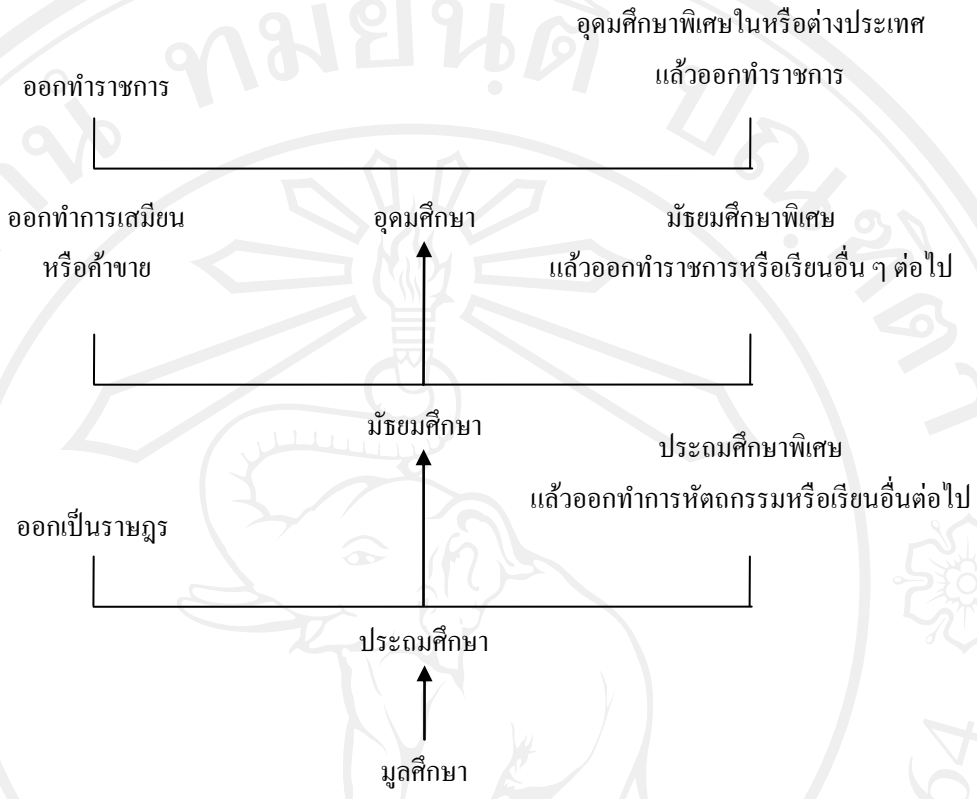
รวม 34 วัน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จกลับถึงเมืองไทยในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1903) และคณะศึกษาดูงาน ซึ่งนำโดยหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ได้ทำรายงานเสนอต่ออธิบดีกรมศึกษาธิการในวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445, ค.ศ. 1903) จึงเห็นได้ชัดว่าการไปรับเสด็จฯ และการศึกษาดูงานการศึกษาที่ญี่ปุ่นเกิดขึ้นหลังจากทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 121 แล้ว และความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 121 ก็ไม่ได้รับอิทธิพลหรือเป็นผลจากการไปศึกษาดูงานการศึกษาที่ญี่ปุ่น ดังที่เชื่อกันมาแต่อย่างใด (ดู หน้า 157 – 158 และ ส.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2 เลขที่ 9 ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานของหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ เรื่องรายงานการศึกษาประเทศญี่ปุ่น ร.ศ. 121 อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 155 – 156) เพราะจากข้อมูลที่กล่าวมาเห็นได้ชัดว่า ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 121 มีขึ้นก่อน ส่วนการศึกษาดูงานการศึกษาที่ญี่ปุ่นเกิดขึ้นทีหลัง ความเข้าใจผิดในเรื่องนี้อาจเกิดขึ้นเพราะความสับสนเรื่องการเปลี่ยนศักราชใหม่ของไทย เพราะในช่วงเวลานั้นเดือนมกราคม – มีนาคม เป็นช่วงเวลาปลายปี ไม่ใช่ช่วงเวลาต้นปีดังปัจจุบัน การเทียบแปลง ร.ศ. เป็น พ.ศ. จึงอาจผิดได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547, หน้า 156)

เมื่อเกิดโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 รูปแบบที่ชัดเจนของการจัดการศึกษาจึงแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา

1. **สามัญศึกษา (General Education)** ได้แก่ การศึกษาในวิชาความรู้ที่ทุกคนควรมีเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการประกอบอาชีพ การเป็นพลเมืองที่ดี และเป็นพื้นฐานในการศึกษาหาความรู้ในขั้นสูงต่อไป ความรู้ที่จัดอยู่ในประเภทนี้ ได้แก่ การให้รู้หนังสือ รู้เลข รู้ภาษาพูด รู้การคิดและชอบให้ประพฤติสัมมาจริต

2. **วิสามัญศึกษา (Special or Technical Education)** ได้แก่ การศึกษาในวิชาความรู้หรือศิลปะซึ่งทุกคนไม่จำเป็นต้องรู้เหมือนกัน แต่ถ้าผู้ใดมีความสนใจและความสามารถในเรื่องเฉพาะเรื่องใดก็ศึกษาในทางนั้น เพื่อเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ วิชาและศิลปะที่จัดเข้าเป็นวิสามัญศึกษา ได้แก่ การเรียนเป็นช่าง เรียนเป็นแพทย์ เรียนเป็นข้าราชการฝ่ายต่าง ๆ

การจัดการศึกษาทั้งสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาตามแผนนี้ จัดเป็น 3 ตอน คือ ในฝ่ายสามัญศึกษาแบ่งเป็น การศึกษาขั้นต้น เรียกว่า ประถมศึกษา การศึกษาชั้นกลาง เรียกว่ามัธยมศึกษา และการศึกษาขั้นสูง เรียกว่า อุดมศึกษา ส่วนฝ่ายวิสามัญศึกษาแบ่งเป็น ประถมศึกษาพิเศษ มัธยมศึกษาพิเศษ และอุดมศึกษาพิเศษ นอกจากนี้ยังมีชั้นมูลศึกษาที่ให้ความรู้ในวิชาขั้นต้น ได้แก่ให้อ่านออกเขียนได้ คิดเลขได้ เป็นต้น ทั้งนี้อาจพิจารณาลำดับชั้นดังกล่าวได้จากแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิ 2 โครงการศึกษา พ.ศ.2445

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2507, หน้า 181)

ในโครงการศึกษาลบนี้ ได้ระบุให้มัธยมศึกษามีวัตถุประสงค์ให้ผู้เรียนมีความรู้ต่าง ๆ เพียงพอที่จะทำงานได้ เช่น ทำงานเป็นเสมียน ทำการค้าขายได้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวัตถุประสงค์ให้ความรู้ที่เป็นพื้นฐานในการศึกษาวิชาความรู้อื่น ๆ ต่อไป หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาเทียบได้กับประโยค 2 ของเดิม (พ.ศ. 2438) เน้นวิชาภาษาไทยและเลขคณิตเพื่อให้ใช้งานในชีวิตประจำวันได้ แล้วเพิ่มวิชาเรขาคณิตยูคลิดลงในค่านวณวิธี ให้เรียนพงศาวดารควบคู่กับภูมิศาสตร์ กำหนดให้เรียนวิชาภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์เบื้องต้น เรขาคณิตภาคปฏิบัติ การบริหาร มารยาทต่าง ๆ ใช้เวลาเรียน 3 ปี เมื่อจบแล้วให้โอกาสผู้เรียนที่จะเลือกจะออกไปประกอบอาชีพ หรือไปศึกษาวิชาหรือศิลปะที่เป็นวิสามัญศึกษา หรือไปศึกษาวิชาสามัญศึกษาชั้นสูงต่อไป มัธยมศึกษาในสมัยนั้นจัดตั้งและให้มีสอบไล่เฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น โรงเรียนมัธยมศึกษามีอยู่ 4 โรงเรียน คือ โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนสายสวัสดิ์ โรงเรียนราชบูรณะ และโรงเรียนเบญจมบพิตร วิชาที่สอบไล่ในระดับ

มัธยมศึกษาได้แก่ อ่าน เขียนลายมือ ไวยากรณ์ แต่ง เลข บัญชี ศัพท์ ภูมิศาสตร์ คัดอังกฤษ อธิบาย หัวข้อธรรมะ และสนทนาโต้ตอบเกี่ยวกับกิจวาจา นอกจากนี้ยังได้กำหนดเกณฑ์อายุผู้ที่เข้าเรียนมัธยมศึกษาไว้ไม่เกิน 15 ปี (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540, หน้า 39)

ที่กล่าวมาเป็นสามัญศึกษาชั้นกลาง สำหรับวิสามัญศึกษาชั้นกลาง เรียกว่า มัธยมศึกษาพิเศษ เทียบได้กับโรงเรียนขนาดเล็ก โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนนายร้อยทหารบก โรงเรียนการก่อสร้าง ฯลฯ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540, หน้า 39)

ในสมัยนั้นเริ่มตระหนักว่า การจัดการศึกษาที่ผ่านมามุ่งเพื่อฝึกอบรมให้คนเข้ารับราชการ ซึ่งกำลังจะเกิดความต้องการของหน่วยงานต่าง ๆ เมื่อผู้เรียนจบการศึกษาก็มีกว้างงานเป็นจำนวนมาก โดยไม่ยอมทำงานเลี้ยงชีพในภูมิลำเนาเดิม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งยังเป็นกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เป็นผู้หนึ่งที่ตระหนักถึงข้อนี้ และได้เสนอแนะว่า ควรแก้ไขเปลี่ยนแปลงวางรูปการศึกษาใหม่ โดยถือหลักดังนี้

- “1. ต้องให้ราษฎรทุกคนที่เป็นชาย (ผู้หญิงงดไว้ก่อน) ผู้มีอายุในเวลาเล่าเรียนได้เล่าเรียนทุกคน แต่
2. จะต้องให้เรียนเพียงมีความรู้พอสมควรแก่อัตภาพเท่านั้น เมื่อเรียนสำเร็จแล้วก็ออกไปหาเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนาของตน
3. นักเรียนที่หัวแหลมให้เปิดช่องให้ได้มีโอกาสเรียนต่อขึ้นไปจนถึงวิชาชั้นสูงสุด” (อ้างถึงใน กระทรวงศึกษาธิการ, 2507, หน้า 181)

จากแนวคิดนี้ทำให้การจัดการศึกษาทุกระดับรวมทั้งมัธยมศึกษาเป็นไปในลักษณะที่เมื่อผู้เรียนจบการศึกษาในระดับหนึ่ง ๆ มีโอกาสเลือกทางเดินได้หลายทาง ซึ่งลักษณะเช่นนี้ปรากฏในโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 เป็นครั้งแรก และโครงการศึกษาลบับนี้เป็นโครงการศึกษาลบับที่กระทรวงธรรมการได้เริ่มจัดวิสามัญศึกษา ซึ่งจะขยายออกเป็นอาชีวศึกษาต่อไป นอกจากนี้โครงการศึกษาลบับนี้ยังแสดงให้เห็นว่าความคิดในเรื่องการจัดการศึกษาเพื่อเตรียมคนเข้ารับราชการแต่เพียงอย่างเดียวนั้นเริ่มเปลี่ยนแปลงไป (สุจินต์ วิสวธีรานนท์, 2540, หน้า 40)

การบริหารการมัธยมศึกษาในประเทศไทยภายใต้โครงการศึกษา พ.ศ. 2450

ดังที่ได้กล่าวไปเบื้องต้นว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2445 โดยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2435 – 2445) ได้ถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งโดยอ้างเหตุที่รับราชการมาเป็นเวลานานและสุขภาพไม่ได้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. คลี สุทศน์) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวุฒิศการบดี รั้งตำแหน่งเสนาบดีอยู่ระยะหนึ่งและทรงโปรดเกล้า

ให้เป็นเสนาบดีในเวลาต่อมา ในตอนนั้นเจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) มีอายุ 59 ปี นอกจากนี้ยังทรงโปรดเกล้าให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ (และเป็นปลัดทูลฉลองในเวลาต่อมา) แทนพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ ซึ่งโปรดเกล้าให้ไปดำรงตำแหน่งในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลชั้นบริหาร และมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิธีดำเนินงานของกระทรวงธรรมการ แต่ก็ปรากฏว่าความเจริญก้าวหน้าของการศึกษาในระยะหลังปี พ.ศ. 2445 ยังมีน้อย ดังนั้นในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2448 อธิบดีกรมศึกษาธิการ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ได้ทำคำกราบบังคมทูลปรึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในอนาคต เพราะแต่เดิมมาการเรียน “ตั้งแต่ประถมและมัธยมศึกษาขึ้นมา เพื่อให้ให้หาคนรับราชการง่ายกว่าแต่ก่อน ได้จัดมาทางนี้โดยลำดับ” ซึ่งพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เห็นว่าควรจะได้ขยายการศึกษาออกเป็น 2 แผนก คือ

1. การศึกษาทั่วไปสำหรับราษฎรทั่วไป ให้ความรู้วิชาซึ่งควรจะรู้เป็นพื้นสำหรับพลเมือง
2. วิชาความรู้สำหรับผู้ที่มิใช่ชาวณะและอุปนิสัยทำการงานเป็นพิเศษต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทำการช่าง การเพาะปลูก การค้าขาย ตลอดจนความรู้สำหรับทำราชการในหน้าที่ต่าง ๆ

การเสนอความคิดของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ในครั้งนี้ถือเป็น “การระเบิดทางความคิด” ครั้งที่ 2 และท่านเป็นคนแรกที่เสนอแนวคิดในการ “จัดตั้งการศึกษาศิลปศาสตร์เพื่อบำรุงทางเลี้ยงชีพของมหาชน (Industrial School) เมื่อ พ.ศ.2441 ซึ่งจะให้มีผลในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 47)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรึกษาเรื่องดังกล่าวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ผลเรื่องนี้ยังไม่คืบหน้านัก อาจจะเป็นเพราะทรงมีพระอาการ “ไม่สบาย เป็นไข้บ่อย ๆ เนื่อง ๆ มาประมาณ 2 ปีแล้ว” (อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2526 หน้า 60)

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รับพระราชหัตถเลขา ให้แสดงความคิดเห็นนั้น ทั้ง 2 พระองค์ทรงเห็นด้วยกับความคิดเห็นของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) และได้แสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงยอมรับว่า “เรื่องศึกษานี้เป็นการสำคัญอย่างยิ่งในราชการบ้านเมืองอย่างหนึ่ง” และทรงเห็นด้วยที่ควรจัดการศึกษาเป็น 2 ประเภท เพราะเป็นรากฐานของความเจริญและความมั่นคงของประเทศ เนื่องจาก “คุณสมบัติของไพร่บ้านพลเมืองเป็นสำคัญ และคนทั้งหลายซึ่งเป็นไพร่บ้านพลเมืองจะเจริญคุณสมบัติได้ก็แต่ด้วยได้โอกาสเล่าเรียนรู้เห็นวิชาคุณตามสมควร ไม่แต่ยังยอมเขา กล่าวคือ การศึกษา” สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นว่า ในความคิด

ของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) จะจัดการศึกษาเล่าเรียนสำหรับราษฎรอย่างไร ไม่ใช่ว่าจะเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมการจัดการโรงเรียนอย่างไร และทรงเห็นว่ามิควรวินิจฉัย 2 ประการ คือ ทำอย่างไรจึงจะให้เด็กทั้งหลายได้เล่าเรียนโดยทั่วกัน และควรจะจัดการเกี่ยวกับการเล่าเรียนอย่างไร (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2526 หน้า 71)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกล่าวว่า แต่เดิมการศึกษาก็จัดใน 2 ลักษณะเหมือนกัน คือ สามัญ และพิเศษ ในส่วนการศึกษาสามัญ จะเรียนความรู้ทั่วไป หรือที่ทรงเรียกว่า “สาธารณ” เพื่อให้เป็นคน “ประสิทธิประสาท” โดยเรียนตามวัด ตามสำนักของผู้ที่เป็นคน การหาครูมาสอน แต่ความรู้ที่ได้นั้นก็จะมีไม่เท่ากัน สำหรับในด้านการศึกษาพิเศษนั้น จะเรียนความรู้เฉพาะอย่าง เป็นการเลี้ยงชีพ เช่น การกลสิกรรม พาณิชยกรรม หัตถกรรม หน้าที่ในราชการเพื่อ “เรียนให้รู้จักทำอะไรเป็น” เมื่อประเทศไทยมีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น ความต้องการคนที่มีความรู้ความสามารถก็มีมากขึ้น การศึกษาแบบใหม่จึงเกิดขึ้น และคนนิยมเรียนหนังสือมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันงานราชการก็ไม่สามารถรับคนทั้งหมดได้ บางคนก็ไม่มียางราชการทำ แต่แทนที่จะกลับไปทำงานตระกูลที่เคยทำกันมา ก็ยอมทนไปรับจ้างเป็นเสมียน ได้ค่าตอบแทนเล็ก ๆ น้อย ๆ พอเป็นเครื่องประทังชีวิต ทำให้การศึกษาแบบใหม่ไม่เชื่อมโยงกันกับการศึกษาแบบเดิม แต่กลับเป็น “เครื่องเปลี่ยนพื้นเพไปในทางใหม่” ดังนั้นการศึกษาที่ควรทำต่อไปคือ จัดให้สอดคล้องกับความต้องการของบ้านเมือง หลักสูตรของการศึกษาทั้งสามัญและพิเศษจะต้องทำให้ประสานกัน เพื่อว่าเมื่อเรียนจบในชั้นสูงแล้ว หากงานทำไม่ได้ ก็สามารถทำงานตามตระกูลของตนต่อไป (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2526 หน้า 79)

ในปี พ.ศ.2449 ได้มีการประชุมเทศาภิบาลฝ่ายราชการ ในหน้าที่กระทรวงธรรมการ ผู้เข้าประชุมมีเสนาบดี ปลัดทูลฉลองแห่งกระทรวงที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง และข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ ได้ปรึกษากันในเรื่องที่จะจัดการสาธารณพยาบาล และสาธารณศึกษาให้แพร่หลายออกไปทั่วพระราชอาณาจักร ในการประชุมครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรับภาระเป็นผู้ชี้แจงให้ที่ประชุมทราบในเรื่องการศึกษา ได้รับสั่งดังต่อไปนี้

“การศึกษา ซึ่งได้เริ่มจัดมาตลอดแล้วนี้ ก็เพื่อฝึกคนเข้ารับราชการตามความประสงค์ของบ้านเมือง ซึ่งกำลังขยายการทำงานออกทุกแผนกทุกทาง แต่บัดนี้ราษฎรพากันนิยมการเล่าเรียนมากขึ้นแล้ว เห็นได้โดยที่เปิดโรงเรียนที่ไหนก็มีนักเรียนเข้าเรียนเต็มทีนั้น หน้าที่ราชการจะหาไม่พอกับผู้เข้ารับราชการไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ผลซึ่งจะปรากฏในภายหน้าก็คือ ผู้เรียนไม่สมหวังความทะเยอทะยานอยากเข้าทำการตามวิชาที่เรียนมานี้ มีตัวอย่างคือ ผู้ที่บิดามารดา เคยหาเลี้ยงชีพในทางทำนา ทำสวน บุตรที่ได้เข้าโรงเรียนแล้วเมื่อออกทำการกลับสู่สมักร้างรับจ้างเป็นเสมียน รับเงินเดือน แม้แต่เดือนละ 20 บาท ถ้าชีวิตบิดามารดา

หาไม่ บางทีจะเลยขายเรือกวานไรรู้ว่า ละทิ้งถิ่นฐานเดิมของตัวเสียทีเดียวก็เป็นได้ เช่นนี้ นับเป็นความผิดของการศึกษา” (อ้างถึงใน กระทรวงศึกษาธิการ, 2507, หน้า 184)

ที่ประชุมจึงได้พิจารณาหาทางแก้ไขอย่างรีบด่วน ได้แก่ปัญหาเกี่ยวกับ

1. ปัญหาคนล้นงาน ทั้งนี้เนื่องจากนักเรียนที่จบการศึกษาจากโรงเรียนต่าง ๆ แล้ว นิยมเข้ารับราชการ

2. คนละทิ้งอาชีพและภูมิลำเนาเดิมของตน เนื่องจากนักเรียนเป็นผู้มีความทะเยอทะยานอยากเข้าทำงานตามวิชาที่ตนได้เรียนมา ดังตัวอย่างข้างต้นนั้น

ที่ประชุมจึงได้ลงความเห็นให้จัดการศึกษาออกเป็น 2 กิ่ง คือ สามัญและพิเศษ การศึกษาสามัญนั้น เรียนความรู้ที่เป็นสาธารณะ เป็นต้นว่า เขียน อ่าน คำนวณ กับหัตถกรรม และอักษรศาสตร์ จักฝึกรู้จักชอบ กล่าวคือ เรียนให้เป็นคนดีที่พูดกันว่า รู้จักประสีประสาซึ่งตรงกับอังกฤษว่า “คอมมันเซนส” ส่วนการศึกษาพิเศษนั้น เรียนความรู้เฉพาะอย่างเป็นทางการหรือเป็นอาบยาประกอบกิจ เป็นต้นว่า กสิกรรม พาณิชยกรรม หัตถกรรม ตลอดจนหน้าที่ในราชการนั้น ๆ กล่าวให้สั้นก็คือ เรียนให้รู้จักทำอะไรเป็น เป็นอย่าง ๆ

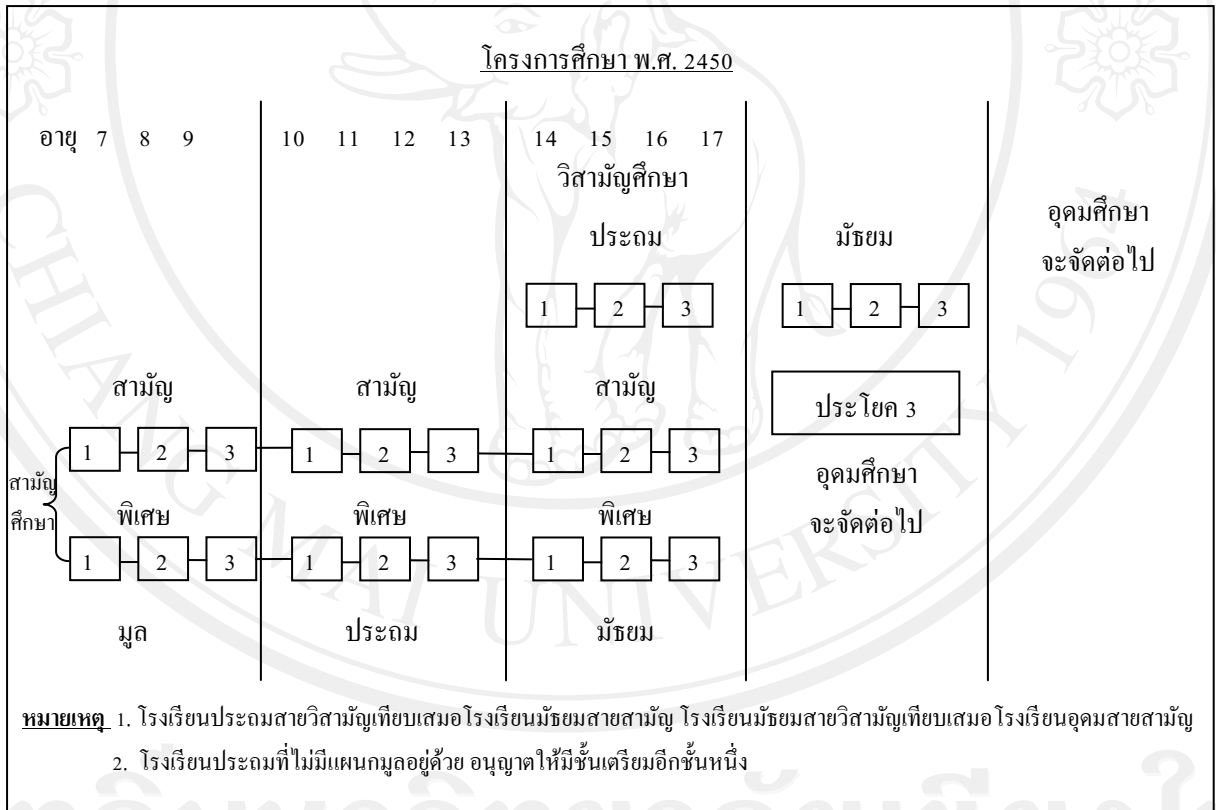
ดังนั้นที่ประชุมจึงได้ตกลงกันเพื่อจัดเป็นแผนการศึกษา 2450 ซึ่งกรมศึกษาธิการได้แบ่งสามัญศึกษาออกเป็น 2 กิ่ง คือ สามัญกิ่งหนึ่ง และพิเศษอีกกิ่งหนึ่ง ได้แก้ไขหลักสูตรสามัญและหลักสูตรพิเศษ โดยตัดและเติมวิชาให้สมควรแก่ความต้องการของสมัย ชั้นประโยคมูลซึ่งแต่เดิมจัดเป็นชั้นเบื้องต้นของประถมศึกษา ยังหาได้มีการสอบไล่เป็นกิจจะลักษณะไม่ จึงให้มีการสอบไล่ตามหลักสูตรที่ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขใหม่ (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 49 – 50)

โดยสรุปก็คือ ในการจัดการศึกษาของไทย แต่ก่อนนั้นเพื่อสนองความต้องการของบ้านเมืองที่ต้องการคนเข้ารับราชการ เพื่อคุณประโยชน์ทั่วไป และเพื่อส่งเสริมการศึกษาพระศาสนา (ระลึก ธานี, 2527, หน้า 1) และโดยเฉพาะในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีจุดเน้นเพื่อเตรียมคนเข้ารับราชการเท่านั้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507, หน้า 184) แต่ที่พบว่า จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาดังกล่าวจะทำให้เกิดปัญหาได้ในระยะต่อมา กล่าวคือ เริ่มมองเห็นปัญหาภายหลังโครงการศึกษา พ.ศ.2441 และโครงการศึกษา พ.ศ.2445 ต่อมาโครงการศึกษา พ.ศ.2450 จึงเป็นโครงการศึกษาที่จัดทำแผนการศึกษาที่พยายามจะแก้ไขปัญหาและจุดอ่อนของโครงการศึกษา ทั้ง 2 ฉบับที่ผ่านมา ที่เป็นการจัดการศึกษาตามแบบไทยในตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาเพื่อฝึกหัดคนเข้ารับราชการ ตามความต้องการของรัฐ และเป็นการกระทำภายในขอบเขตจำกัด โดยการจัดการศึกษาภายในพระบรมมหาราชวัง และในพระนคร เป็นการจัดการศึกษาโดย “ประสงค์จะเกื้อกูลแก่ราชตระกูล”

ตั้งแต่ พ.ศ.2445 เป็นต้นมาจึงมีการมอบหมายเป็นทางการให้คณะสงฆ์ จัดการศึกษาของทวยราษฎร์ และคงปฏิบัติเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.2550

โครงการศึกษา พ.ศ.2450 นี้ การศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ระบบ คือ สามัญศึกษากับ วิสามัญศึกษา ซึ่งสามัญศึกษาแบ่งออกเป็นชั้น ๆ คล้ายกับโครงสร้างในโครงการศึกษา พ.ศ.2445 คือ

1. มูลศึกษา 3ปี
2. ประถมศึกษา 3 ปี
3. มัธยมศึกษา 3 – 5 ปี
4. อุดมศึกษา

แผนภูมิ 3 ระบบการศึกษาตามโครงการศึกษา พ.ศ.2450

กรมศึกษาธิการได้แบ่งสามัญศึกษาออกเป็น 2 กิ่ง คือ หลักสูตรสามัญและหลักสูตรพิเศษ โดยที่สายสามัญใช้หลักสูตรฝ่ายภาษาไทย ส่วนสายพิเศษใช้หลักสูตรฝ่ายภาษาต่างประเทศ สำหรับวิสามัญศึกษาให้คงไว้ นอกจากนี้ยังได้ทำการแก้ไขหลักสูตรทุกระดับ ในส่วนของหลักสูตรมัธยมสามัญได้เพิ่มวิชาภาษาอังกฤษ คำนวณ และวิทยา (วิทยาศาสตร์) ให้มากขึ้น กำหนดให้วิชาวาดเขียนเป็นวิชาบังคับ ลดการเรียนไวยากรณ์และศัพทให้น้อยลง ด้วยเหตุที่กำหนดให้เรียนวิชาวิทยามากขึ้น จึงเรียกหลักสูตรนี้ว่า หลักสูตรมัธยมวิทยา แต่เนื่องจากมีโรงเรียนมัธยมสามัญหลายแห่ง และบางแห่งยังไม่พร้อมที่จะจัดการสอนตามหลักสูตรใหม่นี้ได้เต็มรูป จึงให้เพิ่มวิชาใหม่เพียงเล็กน้อยเท่าที่ทำได้ แล้วเรียกหลักสูตรแบบไม่เต็มรูปนี้ว่า หลักสูตรมัธยมหนังสือ ส่วนหลักสูตรมัธยมพิเศษหรือที่เรียกว่า มัธยมภาษา ซึ่งเน้นการสอนหนังสือไปทางภาษาอังกฤษ ได้แก้ไขหลักสูตรโดยขยายเนื้อหาให้สูงมากขึ้นจากเดิมที่มี 3 ชั้น เป็น 5 ชั้น (สุจินต์ วิสวธีรานนท์, 2540, หน้า 40)

ในปี พ.ศ. 2451 ได้จัดให้มีหลักสูตรสำหรับสตรีโดยปรับจากหลักสูตรของผู้ชายทุกระดับให้เหมาะสมกับการนำไปใช้ของสตรี เช่น ให้มีวิชาการเขียน สุขวิทยา การฝีมือ ทอผ้า ขับร้อง และการครัว เป็นต้น (สุจินต์ วิสวธีรานนท์, 2540, หน้า 40) ย้อนกลับไปในปี พ.ศ. 2550 สตรีได้รับโอกาสในการเล่าเรียนเพิ่มมากขึ้นจนถึงระดับที่สามารถประกอบอาชีพ “ครู” ได้ กล่าวคือ ได้มีการตั้งแผนกฝึกหัดครูหญิงขึ้นเป็นครั้งแรกที่โรงเรียนมัธยมสตรีวิทยา โดยถือว่าการฝึกหัดครูหญิงเป็นการเล่าเรียนอีกแผนกหนึ่ง นอกไปจากการสอนตามหลักสูตรสามัญศึกษาของโรงเรียนนั้น และรับจากผู้สำเร็จชั้นประโยคมัธยมศึกษาแล้ว แต่หานักเรียนยาก จึงรับนักเรียนที่มีความรู้เพียงชั้นสองของประโยคมัธยมศึกษาไปพลางก่อน นักเรียนเหล่านี้จะต้องเรียนวิชาสามัญ และเรียนวิชาครูด้วย ทั้งให้มีการฝึกหัดสอนนักเรียนในแผนกประถมและชั้นมูลของโรงเรียน และโรงเรียนเสาวภาเป็นคราว ๆ ไป (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 56)

ปี พ.ศ. 2452 โรงเรียนมัธยมสามัญมีความพร้อมที่จะจัดการสอนตามหลักสูตรมัธยมวิทยาแล้ว จึงได้ยกเลิกหลักสูตรมัธยมหนังสือ และเปลี่ยนชื่อหลักสูตรมัธยมวิทยา เป็นหลักสูตรมัธยมสามัญ หลักสูตรมัธยมศึกษาจึงมี 2 หลักสูตร คือ หลักสูตรมัธยมสามัญ และหลักสูตรมัธยมพิเศษ (หลักสูตรมัธยมภาษาเดิม) และเนื่องจากหลักสูตรมัธยมพิเศษมีกำหนดเวลาเรียนถึง 5 ปี ซึ่งถ้าเทียบกับมัธยมสามัญที่ใช้เวลาเรียน 3 ปี จะเห็นว่ามัธยมพิเศษสูงกว่ามาก จึงลดลงให้เหลือ 3 ปี แล้วนำวิชาในชั้นสูงไปจัดตั้งหลักสูตรขึ้นใหม่ที่สูงกว่าระดับมัธยมศึกษาอีก 3 ปี โดยเทียบให้เข้ากับการสอบไล่ชั้นต้นของมหาวิทยาลัยในประเทศอังกฤษ เรียกว่า มัธยมสูง จัดเป็นหลักสูตรชั้นเตรียมเข้ามหาวิทยาลัยยุโรปสำหรับผู้ที่จะไปศึกษาต่อในต่างประเทศ (สุจินต์ วิสวธีรานนท์, 2540, หน้า 40)

การบริหารการมัธยมศึกษาภายใต้โครงการศึกษา พ.ศ. 2452

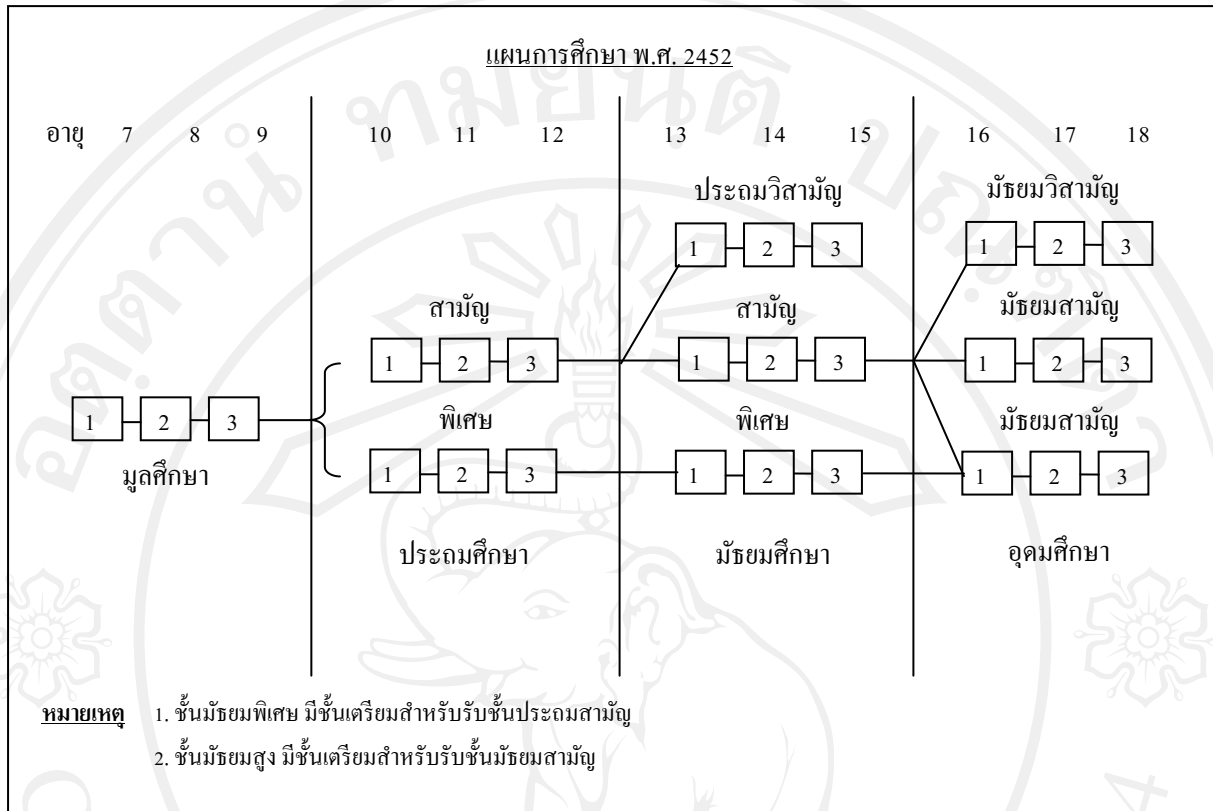
โครงการศึกษา พ.ศ. 2452 หรือ แผนการศึกษา พ.ศ. 2452 เป็นแผนการศึกษาที่ได้พยายามปฏิบัติและปรับปรุงโครงการศึกษา พ.ศ. 2450 โดยในปี พ.ศ. 2452 มีครูได้เล่าเรียนวิชาใหม่ ๆ ที่สมัคยาจารย์สโมสรสถาน (การก่อตั้งสมัคยาจารย์สมาคม ในปี พ.ศ. 2450 สมัคยาจารย์สมาคมจัดให้สโมสรช่างสอนวิชาการช่างต่าง ๆ เช่น การสอนวิชาช่างแกะ ช่างกลึง ช่างถม ช่างประดับมุก และจากแนวความคิดริเริ่มอันนี้เอง ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 ก็ทำให้เกิดโรงเรียนเพาะช่างขึ้น) (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 56) มีความรู้ดีขึ้น จึงให้พยายามสอนตามหลักสูตรมัธยมวิทย์ฯ เลิกหลักสูตรมัธยมหนังสือ เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า มัธยมสามัญ (คือมัธยมวิทย์ฯ เดิม) กับมัธยมพิเศษ (คือมัธยมภาษาเดิม) และจัดหลักสูตรมัธยมเข้ารูปตามความมุ่งหมายนี้ หลักสูตรมัธยมศึกษาจึงมี 2 อย่าง คือหลักสูตรมัธยมสามัญกับหลักสูตรมัธยมพิเศษ

โครงการศึกษา พ.ศ. 2452 นั้นส่วนใหญ่ปรับปรุงมาจากโครงการศึกษา พ.ศ. 2450 โดยปรับปรุงการศึกษาเล่าเรียนในระดับสูงกว่าประถมศึกษา คือการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา และเป็นโครงการศึกษาที่ได้กำหนดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาไว้อย่างชัดเจน ทั้งทางด้านการศึกษา สายสามัญและการศึกษาพิเศษ

สาระสำคัญของโครงการศึกษาลบฉบับนี้ ไม่ได้กำหนดจุดมุ่งหมายไว้อย่างชัดเจน แต่ในส่วนของสำคัญของโครงการศึกษา ก็มีจุดมุ่งหมายคล้ายคลึงกับโครงการศึกษา พ.ศ. 2450 คือมุ่งจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ และมุ่งให้บุคคลสามารถประกอบอาชีพได้ตามเอกัตภาพของบุคคล

ในช่วงนี้จุดมุ่งหมายของการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงเป็นการจัดการศึกษา “เพื่อทวยราษฎร์” อย่างชัดเจน โดยมุ่งให้ราษฎรได้รับความรู้ตามสมควรแก่อัตภาพ มุ่งสอนให้พลเมืองมีความสามารถในการ “อ่านหนังสือออก” ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบของการศึกษาขั้นมูลฐาน (Basic or Fundamental Education) ของไทยในยุคต่อมา (สมบูรณ วรรณากพ, 2524 : หน้า 202)

โครงการศึกษานี้ แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ระบบเหมือนโครงการศึกษาลบฉบับที่ผ่านมา คือสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา และยังแบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ระดับเหมือนเดิมคือ คือ 1) มวลศึกษา 2) ประถมศึกษา 3) มัธยมศึกษา 4) อุดมศึกษา

แผนภูมิ 4 ระบบการศึกษาตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2452

(สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 68)

การศึกษาสายสามัญ ยังคงแบ่งออกเป็น 2 กิ่ง คือ สามัญศึกษาและสามัญพิเศษเช่นเดียวกับโครงการศึกษา พ.ศ. 2450 แต่กำหนดให้มีความแตกต่างกันออกไปบ้างคือ

1. กำหนดให้หลักสูตรมัธยมพิเศษ เหลือเวลาเรียนเพียง 3 ปี เท่ากับหลักสูตรมัธยมสามัญ
2. กำหนดให้เพิ่มหลักสูตร มัธยมสูงอีก 3 ปี ต่อจากมัธยมสามัญ และมัธยมพิเศษ นับเป็น

ความรู้เทียบเท่าขั้นต้นของมหาวิทยาลัย

กิ่งสามัญศึกษา กำหนดให้เรียนมูลศึกษา 3 ปี ประถมศึกษา 3 ปี มัธยมศึกษา 3 ปี และมัธยมวิสามัญ 2 – 3 ปี

กิ่งสามัญพิเศษกำหนดให้เรียนมูลศึกษา 3 ปี ประถมศึกษา 3 ปี มัธยมศึกษา 3 ปี และมัธยมสูงอีก 3 ปี

การเพิ่มหลักสูตรมัธยมสูงเข้ามานี้ก็เพื่อช่วยให้นักเรียนที่เรียนจบชั้นมัธยมสูงแล้วซึ่งโดยมากจะไปเรียนต่อในประเทศยุโรป ก็สามารถเข้าศึกษาต่อได้โดยไม่ต้องเสียเวลาเตรียมที่จะ

เข้ามหาวิทยาลัยอีก ตามที่ได้ตกลงกันแล้วนั้น นักเรียนที่สอบไล่ได้ชั้นสูงสุดในวิชาสามัญ เมื่อจะเข้ามหาวิทยาลัย เช่น มหาวิทยาลัยลอนดอน จะได้รับยกเว้นการสอบไล่ชั้นต้นเพียงแต่จะสอบเฉพาะวิชาคำนวณ ภาษาอังกฤษและสัมภาษณ์วิชาบางอย่างนั้น เมื่อเห็นสมควรก็จะยอมให้เข้าเรียนวิชาชั้นที่ 2 ต่อไปได้ทีเดียว ดังจะเห็นได้ว่าวิชาซึ่งแต่ก่อนเคยเรียนในประเทศอังกฤษ กินเวลา 2 – 3 ปีนั้น สามารถเรียนมัธยมสูงในเมืองไทยได้ เป็นการทุ่นค่าใช้จ่ายได้มาก และในปี พ.ศ. 2452 ได้วางกำหนดอายุเล่าเรียนไว้ในแต่ละระดับ ดังนี้ คือ

มูลศึกษา 3 ปี พอเหมาะแก่อายุ 9 ปีเต็ม

ประถมศึกษา 3 ปี พอเหมาะแก่อายุ 12 ปีเต็ม

มัธยมศึกษา 3 ปี พอเหมาะแก่อายุ 15 ปีเต็ม

มัธยมสูง 3 ปี พอเหมาะแก่อายุ 18 ปีเต็ม

(สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 69)

ใน พ.ศ. 2452 การงานของกรมศึกษาธิการทวีมากขึ้น จึงได้ตั้งกองใหม่อีก 2 กอง คือ กองทะเบียนและรายงานกองหนึ่ง กับกองตรวจการศึกษา มณฑลกรุงเทพอีกกองหนึ่ง กองทะเบียนและรายงาน มีหน้าที่ทำทะเบียนต่าง ๆ ทำรายงานประจำปีของกรมศึกษาธิการ และเก็บรายละเอียดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษาทั้งในประเทศและนอกประเทศ เพื่อรวบรวมไว้สำหรับเปรียบเทียบ ส่วนกองตรวจการศึกษามณฑลกรุงเทพมีหน้าที่ปกครองโรงเรียนต่าง ๆ และจัดการโรงเรียนซึ่งได้แบ่งไว้ทั้งหมดกรุงเทพเป็น 7 แขวง เดิมมี 8 แขวง ในศกนี้ได้พิจารณาเห็นว่า โรงเรียนในแขวงมัธยมศึกษา กับโรงเรียนในแขวงวิสามัญศึกษา เป็นโรงเรียนที่สอนวิชาร่วมกันมาก แต่ยังแยกกันเป็น 2 แขวงอยู่ จึงได้รวมแขวงมัธยมศึกษา กับแขวงวิสามัญเข้าเป็นแขวงเดียวกัน เรียกว่าแขวงพิเศษ ดังนั้นใน พ.ศ. 2452 การแบ่งส่วนราชการในกรมศึกษาธิการ ประกอบไปด้วย 5 กองคือ 1) กองตรวจการศึกษามณฑล 2) กองกลาง 3) กองทะเบียนและรายงาน 4) กองสอบไล่วิชา 5) กองแบบเรียน (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 70)

สำหรับการตรวจการศึกษาหัวเมืองมณฑลยังรวมอยู่ในความรับผิดชอบของเทศาภิบาล และข้าหลวงธรรมการประจำมณฑล ฝากให้ขึ้นอยู่ในกองกลาง แต่ดำริว่าเมื่อถึงเวลาที่จะแยกมาตั้งขึ้นเป็นอีกกองหนึ่ง

ในด้านการบริหารงานและการปฏิบัติงานทางการศึกษาของบ้านเมืองให้แพร่หลายให้ราษฎรในพระราชอาณาเขตทุกแคว้นบ้านได้เล่าเรียน มีความรู้ความประพฤติดี ให้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ตามพระราชประสงค์นั้น เป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการและกระทรวงซึ่งปกครองท้องที่คือ กระทรวงนครบาลและกระทรวงมหาดไทย จะต้องช่วยเหลือกันให้พร้อมมือ (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 70)

ในด้านการมัธยมศึกษาชั้น ได้มีการบริหารจัดการที่ซับซ้อนและทั้งในด้านเนื้อหาและหลักสูตรที่หลากหลายขึ้นกล่าวคือ

มัธยมศึกษา ให้เรียนวิชาภาษาไทยเป็นอย่างดี โดยให้สามารถอ่านหนังสือเป็นชุด ๆ ไม่น้อยกว่าปีละ 3 เล่ม ให้เป็นหนังสือโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนบ้าง ร้อยแก้วบ้าง รู้ศัพท์และความในหนังสือตลอด และสามารถเขียนตามคำบอก ลายมือสวย เขียนเรียงความเรื่องสั้น ๆ แต่งจดหมาย รู้หลักไวยากรณ์ รู้จักคัดจดหมาย บัญชี เป็นต้น ในส่วนของวิชาคณิตศาสตร์ ให้มุ่งหัดความคิด ประกอบเหตุผล ให้เป็นเครื่องมือสำหรับการเรียนวิทยาศาสตร์ คือ เลข เมนสุเรชั่น พีชคณิต ด้านวิทยาศาสตร์ให้เรียนเกี่ยวกับ ฟิสิกส์ ออกรัฟิ สรีรศาสตร์ และสุขวิทยา ด้านสังคมศึกษา กำหนดให้เรียนเกี่ยวกับวิชาจรรยา ภูมิศาสตร์ กับพงศาวดาร ซึ่งมีเนื้อหากว้างขวางกว่าระดับประถม และวิชาด้านศิลปศึกษา ได้เรียนสรีรศาสตร์และสุขวิทยา วิชาวาดเขียน บังคับทั้งชายและหญิงนอกจากเขียนของจริงแล้ว ยังกำหนดส่วนที่อยู่ใกล้ ใกล้ วิชาการทหาร ให้เลือกเรียนสำหรับชาย ส่วนหญิงให้เลือกเรียนการฝีมือซึ่งทำให้ประณีต ถ้าจะจบจากมัธยมศึกษาควรให้เรียนวิชาเพาะปลูก หรือวิชาค้าขาย ส่วนหญิงจะต้องเรียนการเรือนเพิ่มอีกวิชาหนึ่ง

มัธยมศึกษา ให้เรียนวิชาภาษาชั้นสูงคือสามารถอ่านจินตกวีนิพนธ์ เช่น พระราชพงศาวดาร อีเหนา นิทราชาคริต ขุนช้างขุนแผน สามารถเรียงความเรื่องยาก ๆ และแต่งจดหมายและข้อความในส่วนของวิชาคณิตศาสตร์ ให้สามารถคำนวณวิธีให้กว้างขวางขึ้น เริ่มนำเอาวิชาตรีโกณมิติเข้ามาสอน มีการเสริมทักษะการใช้ภาษาอังกฤษให้สามารถใช้ได้จริงเหมือนกับชั้นมัธยม กล่าวคือไม่แยกสอนไวยากรณ์กับวิชาทักษะ โดยให้สวมรวมกัน ให้อ่านออกเสียงและฝึกหัดพูดมาก ๆ

ต่อมาได้มีการร่างหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2454 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งหลักสูตรนี้มีที่มาจากนโยบายที่จะขยายการศึกษาให้แก่ประชาชนโดยให้ราษฎรที่อยู่ในวัยเรียนได้มีโอกาสเรียนหนังสือ ซึ่งเป็นนโยบายที่สืบเนื่องมาแต่เดิม หลักสูตรนี้จึงได้สนองนโยบายที่จะเปิดโอกาสให้บุคคลได้ศึกษาเท่าเทียมกันโดยไม่จำกัดเพศ การจัดหลักสูตรในช่วงนี้จึงได้แบ่งเพศและระดับต่าง ๆ ถึง 10 หลักสูตรย่อยแต่ละหลักสูตร มีความเหมาะสมกับผู้เรียน เนื่องจากในสมัยนั้นหน้าที่และความรับผิดชอบของหญิงและชายนั้นแยกจากกันชัดเจน หลักสูตรสามัญศึกษาที่กระทรวงกำหนดขึ้นจึงมีความสมบูรณ์และครอบคลุมทุกระดับชั้นตั้งแต่มูลศึกษาจนถึงมัธยมศึกษา(สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 78)

มัธยมศึกษา (ชาย) มีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นผู้มีคุณธรรม มีความรู้ด้านภาษาไทยและหนังสือเอกสารต่าง ๆ มีความรู้ด้านภาษาอังกฤษ และวิทยาศาสตร์ มีความรักชาติ และมีความสามัคคี เป็นผู้ที่มีเหตุผล และมีสุขภาพที่แข็งแรงปราศจากโรคภัย

มัธยมศึกษา (หญิง) มีความมุ่งหมายเช่นเดียวกับหลักสูตรมัธยมศึกษาชาย โดยเพิ่มการตกแต่งบ้านเรือนให้สวยงาม รู้จักประหยัด และการครองตน

หลักสูตรมัธยมสูง มีความมุ่งหมายเพื่อการศึกษาต่อระดับมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ ถ้าพิจารณาความมุ่งหมายจากรายวิชาต่าง ๆ ดังกล่าวจะเห็นว่าหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2454 นี้ เน้นเรื่อง คุณธรรม ความเป็นพลเมืองดี มีสำนึกและความรักชาติ และความสามารถในการประกอบอาชีพและปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญของภาษาต่างประเทศและการศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานที่จะศึกษาในชั้นสูงต่อไป นับได้ว่าจุดมุ่งหมายของหลักสูตรนี้เป็นการวางรากฐานการศึกษาที่ดีให้กับประชาชน เป็นการสนองนโยบายการขยายการศึกษาและความต้องการของสังคมในการผลิตคนเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ และเป็นประโยชน์ในการปกครองของรัฐเนื่องจากปลูกสำนึกในความรักชาติและรู้จักวิธีการในปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างดี

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก และงานสมโภชพระบรมรูปทรงม้า เมื่อวันที่ 15 – 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2451 แล้ว พระองค์ก็ทรงมีอาการพระประชวร เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระวิหะที่ไม่ปกติมาเป็นเวลาหลายปีแล้ว จนมีพระอาการเรื้อรัง เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปนั้น ได้มีนายแพทย์ผู้มีชื่อเสียงของต่างประเทศเข้าถวายการตรวจหลายคน และมีความเห็นว่า ถ้าพระองค์จะประทับอยู่ในนานพอกแก่การรักษา ก็มีทางแก้ไขให้หายได้ แต่พระองค์ไม่ทรงยอมที่จะประทับอยู่เป็นเวลานานเพราะทรงเป็นห่วงบ้านเมืองไทยดังมีความในพระราชนิพนธ์ไกลบ้าน ว่า

“ที่มาไกลยิ่งเห็นแปลก ยิ่งกลับคิดถึงบ้านไม่ยักเพลิน คนที่คิดถึงบ้านนากลัวจะเหมือนคนที่คิดเหล่า ที่ร้อนก็คิดถึงบ้าน สนุกก็คิดถึงบ้าน”

(อ้างถึงใน พลาดิศัย สิทธิชัยกิจ, 2551, หน้า 549)

พระอาการประชวรได้หนักขึ้นตามลำดับจนกระทั่ง วันเสาร์ที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอาการหนักมาก พระบงคนเบาที่คาดว่าจะมีก็ไม่มียาของพระบงคนเบาชิมไปตามเส้นพระโลหิตทั่วพระองค์ทำให้เป็นพิษเชื่องซึม บรรทมหลับอยู่เสมอ หมอตั้งพระโอสถถวาย เร่งให้มีพระบงคนเบาแรงขึ้นทุกที หมอฝรั่งประชุมกันและเขียนรายงานพระอาการว่า พระอาการมากเหลือกำลังพอที่จะถวายการรักษาแล้ว (พลาดิศัย สิทธิชัยกิจ, 2551, หน้า 552)

ตั้งแต่นั้น หมอฝรั่งนั่งประจำคอยจับชีพจร ตรวจพระอาการ ผลัดเปลี่ยนกันประจำอยู่ที่พระองค์ การหายพระทัยค่อย ๆ เบาลงทุกที พระองค์ทรงบรรทมหลับอยู่เสมอ ไม่มีพระอาการกระวนกระวาย จนพระองค์เสด็จสวรรคตด้วยพระอาการสงบ เมื่อเวลาสองยามสี่สิบห้านาที (ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 เวลา 00.45 น.) รวมพระองค์ทรงมีพระชนมายุได้ 54 พรรษา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกือบตลอดรัชสมัยเป็นสมัยของการศึกษาเพื่อการเข้ารับราชการอย่างแท้จริง โรงเรียนอาชีวศึกษาชั้นต้น ๆ ยังไม่ได้อยู่ในวงความคิดของนักการศึกษา ถือว่าเมื่อรัฐให้การศึกษาสามัญเบื้องต้นพอควรแก่อัตภาพแล้ว ก็ควรจะออกไปประกอบอาชีพตามที่บรรพบุรุษของตนได้เคยทำมาหรือไปเริ่มฝึกฝนงานอาชีพอื่นใดในท้องตลาด ยังไม่มีความจำเป็นที่รัฐจะต้องจัดโรงเรียนอาชีวศึกษาชั้นต้น ๆ ให้ รัฐทำนุบำรุงและส่งเสริมวิชาชีพชั้นสูง โดยการตั้งโรงเรียนขึ้นในกระทรวง ทบวง กรม ที่มีหน้าที่ในเรื่องนั้น ๆ สรุปได้ว่า การศึกษาทั่วไปหรือที่เรียกว่าสามัญศึกษา และการศึกษาวิชาชีพชั้นสูงนั้น นับว่าได้วางรากฐานอย่างมั่นคงแล้ว ปัญหาที่เหลืออยู่คือ เรื่องการอาชีวศึกษาชั้นต้น ๆ ซึ่งเป็นปัญหาที่จะต้องแก้ไขในรัชกาลต่อไป (กรมวิชาการ, 2504 หน้า 9)

การบริหารการมัธยมศึกษาภายใต้โครงการศึกษา พ.ศ. 2456

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคตในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 นั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ พระชนมายุ 30 พรรษา ได้ครองราชย์สืบราชสันตติวงศ์เป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางรากฐานการพัฒนาบ้านเมืองสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะด้านการศึกษา นั้น พระองค์ทรงทำนุบำรุงการศึกษา โดยโปรดเกล้าฯ ให้ขยายกิจการของโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. 2458 ต่อมาทรงวางรากฐานการศึกษาเบื้องต้นให้มั่นคง อาทิการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นการศึกษาในภาคบังคับเพื่อให้ประชาชนทุกคนได้รู้หนังสือเบื้องต้นตามอัตภาพทั่วประเทศ บิดามารดาจะต้องส่งเด็กอายุตั้งแต่ 7 – 14 ปี ให้เข้าเรียนหนังสือ มิฉะนั้นจะถูกปรับโดยมีบทบังคับให้บุคคลที่อยู่ในท้องถิ่นนั้นเสียเงินบำรุงประจำปี เรียกว่า เงินศึกษาพลี และเมื่อบังคับให้เด็กนักเรียนเรียนหนังสือแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรมีการศึกษาอย่างน้อยประถมบริบูรณ์ (พลาพิชัย สิทธิชัยกิจ, 2551, หน้า 607)

พระองค์ทรงอุปการะการประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้น ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานนามว่า โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ต่อมาพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ได้ตราพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 สำหรับดูแลควบคุมโรงเรียนที่เอกชนจัดตั้งขึ้นเพื่อให้ดำเนินการจัดการศึกษาให้เป็นไปอย่างถูกต้อง นอกจากนี้พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานฤดูหนาวที่สวนจิตรลดา มีการประกวดศิลปหัตถกรรม

การประดิษฐ์ต่าง ๆ และงานศิลปกรรมของนักเรียน(มีการจัดงานนี้มาอย่างต่อเนื่อง โดยมีการหมุนเวียนไปในแต่ละจังหวัดจนถึงปัจจุบัน) และยังส่งเสริมการกีฬา โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการแข่งขันกีฬาของนักเรียนและทหารขึ้นด้วย

ในรัชกาลที่ 6 ได้จัดส่งนักเรียนไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศจำนวนมาก เป็นผลดีที่ทำให้ นักเรียนเหล่านั้นเมื่อเรียนสำเร็จกลับแล้ว ได้กลับมาทำงานอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติต่อไป

วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2454 ขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับรถพระที่นั่งด้านหลังพลับพลาที่ท้องสนามหลวง แล้วเสด็จขึ้นไปพลับพลาชั้น พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2454 – 2458) กราบบังคมทูลพระกรุณาเบิกนักเรียนชายหญิง ฝัาทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียน หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับดอกไม้ธูปเทียนแล้วทรงมีพระราชดำรัส พระบรมราโชวาท พระราชทานแก่นักเรียนที่พลับพลาที่ท้องสนามหลวง ซึ่งเป็นพระราชดำรัสที่มีความสำคัญต่อนักเรียนและการศึกษาของชาติอย่างยิ่ง ซึ่งต่อมามีอิทธิพลต่อการร่างโครงการศึกษาและแผนการศึกษาในช่วงรัชสมัยของพระองค์

ต่อมามีนโยบายการขยายการศึกษาแก่ประชาชนและฝึกให้มีความสามารถในการประกอบอาชีพนั้น เกิดผลในระดับหนึ่งคือการสร้างคนเพื่อทำงานเสมียนและเข้ารับราชการ อาชีพดังกล่าวได้รับความนิยมอย่างมากจากประชาชน แต่ตำแหน่งที่จะรับบุคคลเข้าทำงานมีจำกัด ทำให้เกิดปัญหาว่างงานเพราะผู้ที่มาเรียนหนังสือแล้ว ไม่ยอมกลับไปประกอบอาชีพเกษตรกรรมยังถิ่นเดิม (วิทย์ วิศทเวทย์, 2526, หน้า 7) รัฐพยายามชักจูงให้ประชาชนประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น หัตถกรรม โดยได้จัดให้มีการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ในวันที่ 3 – 5 มกราคม 2455 จุดประสงค์ในการแสดงศิลปหัตถกรรมนี้ เพื่อที่จะแนะนำชักจูงให้เด็กชายหญิง เอาใจใส่ฝึกหัดศิลปหัตถกรรม ซึ่งเป็นทางเลี้ยงชีพต่าง ๆ เพื่อจะป้องกันการศึกษาที่เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเป็นเสมียนให้น้อยลง (กระทรวงธรรมการ, 2455 หน้า 33) ทั้งยังได้จัดการศึกษาฝ่ายพาณิชยกรรมเพื่อใช้เป็นสถานที่จำหน่ายผลผลิตจากงานหัตถกรรม แต่ความพยายามดังกล่าวยังไม่บรรลุผล ผู้คนยังสนใจงานราชการเช่นเดิม จึงได้มีการปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวและประกาศโครงการศึกษา พ.ศ. 2456

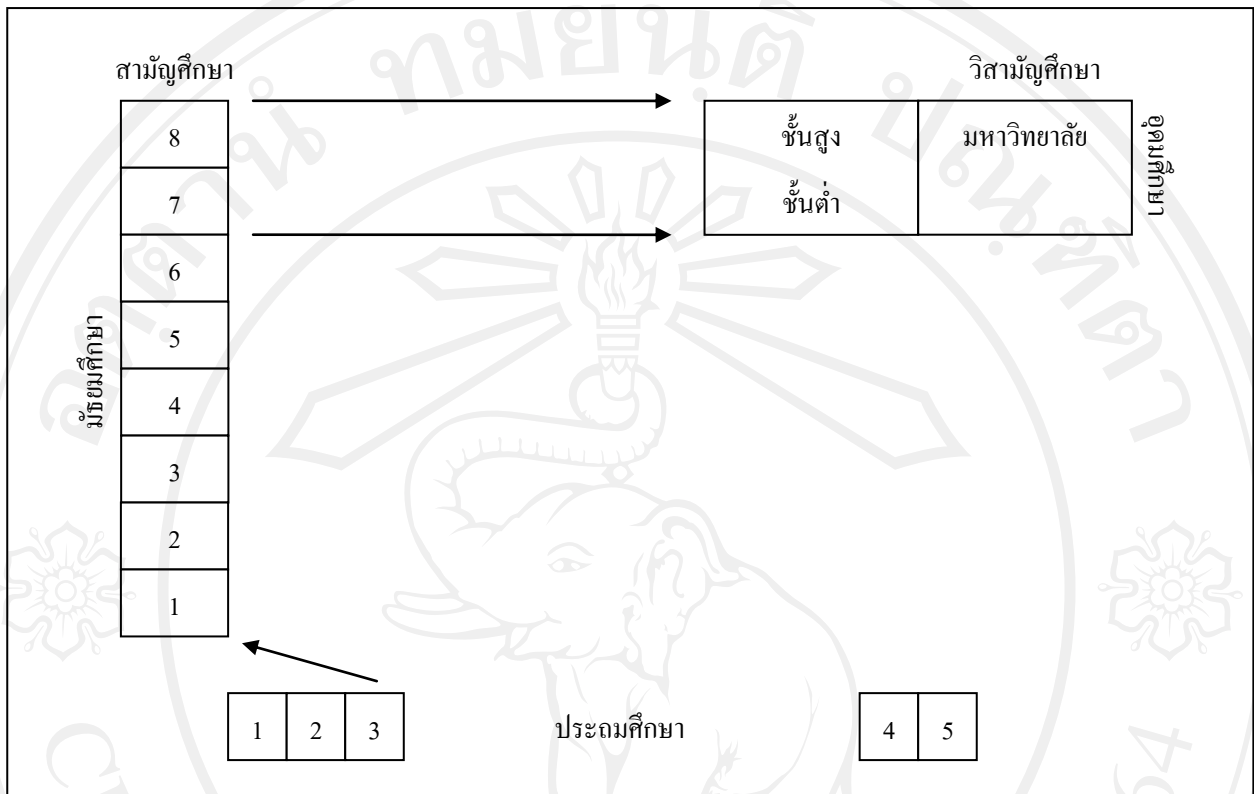
ในปี พ.ศ. 2456 ได้มีการกำหนดโครงการศึกษาขึ้นใหม่ฉบับหนึ่ง ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดการศึกษาให้กว้างขึ้นเป็นการศึกษาแห่งชาติ โดยสอนให้พลเมืองมีความรู้ในการทำมาหาเลี้ยงชีพตามควรแก่สภาพของตน ไม่เฉพาะฝึกฝนสำหรับใช้ในราชการอย่างเดียว ประชาชนควรมีโอกาสได้รับการศึกษาทั่วหน้าด้วย และเน้นวิชาการหาเลี้ยงชีพเป็นพิเศษ ได้แก่ การศึกษาฝ่ายหัตถกรรม กสิกรรม พาณิชยกรรม การแพทย์ การครูและเสมียนเอก เป็นต้น

ในสมัยรัชกาลที่ 6 เน้นนโยบายชาตินิยม ปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนมีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และความปลอดภัยของประเทศ แม้ผู้บริหารจะเห็นความสำคัญของการศึกษาแต่ก็สามารถจัดสรรงบประมาณด้านการศึกษาได้น้อยมาก หลังจากได้ประกาศโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 แล้ว กรมศึกษาธิการได้ตั้งกองใหม่ขึ้น 2 กองคือ กองอำนวยการหัตถกรรมมีหน้าที่ส่งเสริมหัตถกรรมพื้นบ้าน และกองอำนวยการพาณิชย์การ ทำหน้าที่ประสานงานกับกองแรกซึ่งผลิตสินค้าออกจำหน่ายและควบคุมดูแลโรงเรียนพาณิชย์การที่จะขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ (เอกสาร ร.6 ศ 1/13 อ้างถึงใน วิทย์ วิศทเวทย์, 2526, หน้า 55) และได้จัดตั้งห้องพลศึกษากลางสำหรับฝึกหัดครูพลศึกษา (วิทย์ วิศทเวทย์, 2526, หน้า 24) ในปีนี้ได้มีโรงเรียนฝึกหัดการหัตถกรรมหรือโรงเรียนเพาะช่าง และเปิดโรงเรียนเบญจมราชาลัยซึ่งเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูสตรี ทั้งนี้เพื่อสนองต่อนโยบายตามโครงการดังกล่าว (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 96)

ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ยังคงแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท คือ สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา และได้กำหนดการศึกษาตามประโยชน์ที่ผู้เรียนได้ออกเป็น 2 ภาค คือ

1. การศึกษาบังคับ เป็นภาคการศึกษาที่ให้ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษา และฝ่ายวิสามัญศึกษา และความรู้นั้นเป็นความรู้พื้นฐานที่ทุกคนควรทราบ ให้รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้วิชาต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต ให้เป็นพลเมืองดี รู้จักทำการหาเลี้ยงชีพตามภูมิสำเนาของตน เรียกการศึกษภาคบังคับนี้ว่า ประถมศึกษา
2. ภาคศึกษาพิเศษ เป็นภาคการศึกษาที่ให้ความรู้ฝ่ายสามัญที่สูงกว่าประถมศึกษาขึ้นไป เรียกว่า มัธยมศึกษา สำหรับรู้วิสามัญศึกษาที่สูงกว่า เรียกว่า อุดมศึกษา เป็นวิชาความรู้ที่ไม่บังคับให้ทุกคนต้องเรียน ผู้ที่มีทุนทรัพย์ สติปัญญา ความสนใจ และความพอใจจะเลือกเรียนได้ตามความเหมาะสม

จะเห็นได้ว่าการแก้ไขระเบียบการศึกษาใหม่ โดยขยายหลักสูตรประถมศึกษาให้มีเวลาเรียน 5 ปี แบ่งเป็นเรียนวิชาสามัญ 3 ปี วิชาชีพ 2 ปี หลักสูตรมัธยมศึกษาขยายให้มีเวลาเรียนทั้งสิ้น 8 ปี ซึ่งอาจพิจารณาได้จากแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิ 5 ประเภทและภาคของการศึกษา ตามโครงการศึกษา พ.ศ.2456

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 หน้า 231)

ตาม โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 นี้ บิดามารดาหรือผู้ปกครองของผู้เรียนจะต้องคำนึงถึงทุนทรัพย์ของตน สถิติปัญญาและความสนใจของผู้เรียน เพื่อจะได้จัดให้บุตรธิดาเข้ารับการศึกษาได้ตามความสามารถ กล่าวคือ ถ้าผู้เรียนที่ผู้ปกครองมีทุนทรัพย์น้อยก็จะเรียนจบแต่ประโยคประถมศึกษา โดยเรียนประถมสามัญ 3 ปี และต่อประถมวิสามัญ 2 ปี ส่วนนักเรียนที่ผู้ปกครองมีทุนทรัพย์ เมื่อจบประถมสามัญแล้วก็จะไปศึกษาต่อชั้นมัธยม จนถึงมัธยมปีที่ 6 เมื่อจบแล้วก็อาจจะเรียนต่อถึงมัธยมปีที่ 8 หรือจะข้ามไปเรียนวิชาสามัญศึกษา (ระดับอุดมศึกษา) ชั้นต่ำ แล้วไปเรียนวิสามัญศึกษาชั้นสูง หรือจะไปเรียนมหาวิทยาลัยต่อไป

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระดับชั้นเป็นเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องมีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ในที่นี้จะขอกกล่าวแต่เฉพาะการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรมัธยมศึกษาเท่านั้น คือ มัธยมศึกษาที่กำหนดเวลาเรียน 8 ปี แบ่งเป็น มัธยมศึกษาตอนต้น (มัธยมปีที่ 1 – 3) 3 ปี ซึ่งเทียบเท่าหลักสูตรประถมศึกษาเดิมคือ ให้เรียนภูมิศาสตร์คู่กับพงศาวดาร

วิทยาศาสตร์ วาดเขียน การฝีมือ ขั้วร้อย เลข ภาษาไทย และให้เพิ่มวิชาลูกเสืออีกทั้งเปิดโอกาสให้สอนภาษาอังกฤษในระดับนี้ได้โดยมิได้ระบุให้เป็นวิชาบังคับ

มัธยมตอนกลาง (มัธยมปีที่ 4 – 6) ซึ่งเทียบเท่ากับหลักสูตรมัธยมเดิม คือให้เรียนคณิตศาสตร์ ภาษาไทย วิทยาศาสตร์เรียนถึงชั้นฟิสิกส์ กราฟิ สรีรศาสตร์และสุขวิทยา ฟิสิกส์ภาคปฏิบัติ กำหนดให้เรียนวิชาวาดเขียนและกายบริหารเป็นวิชาบังคับ ในหลักสูตรใหม่ได้เพิ่มเติมให้เรียนวิชาภาษาอังกฤษเป็นวิชาบังคับ แล้วเลือกภาษาฝรั่งเศสหรือเยอรมันอีก 1 ภาษา สำหรับคณิตศาสตร์ให้เรียน เลข พีชคณิต และเรขาคณิต ส่วนกายบริหารนั้นได้บังคับให้เรียนวิชาลูกเสือแทน

มัธยมตอนปลาย (มัธยมปีที่ 7 – 8) 2 ปี เทียบเท่ากับหลักสูตรมัธยมสูงเดิม คือให้เรียนวิชาภาษาอังกฤษเป็นวิชาบังคับ แล้วเลือกเรียนภาษาฝรั่งเศสหรือเยอรมันอีก 1 ภาษา ในส่วนของพงศาวดารให้ศึกษาประวัติศาสตร์ต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ในส่วนของคณิตศาสตร์ให้เรียนตรีโกณมิติเพิ่มขึ้น และในส่วนของวิทยาศาสตร์ ให้เรียนฟิสิกส์ภาคปฏิบัติ และเลือกเรียนเคมีหรือพฤกษศาสตร์ กำหนดให้เรียนวิชาวาดเขียนเป็นวิชาบังคับ แต่ได้เปลี่ยนแปลงในส่วนของวิทยาศาสตร์ คือ เรียนวิทยาศาสตร์มากขึ้น โดยบังคับให้เรียนทั้งวิชาเคมีและพฤกษศาสตร์

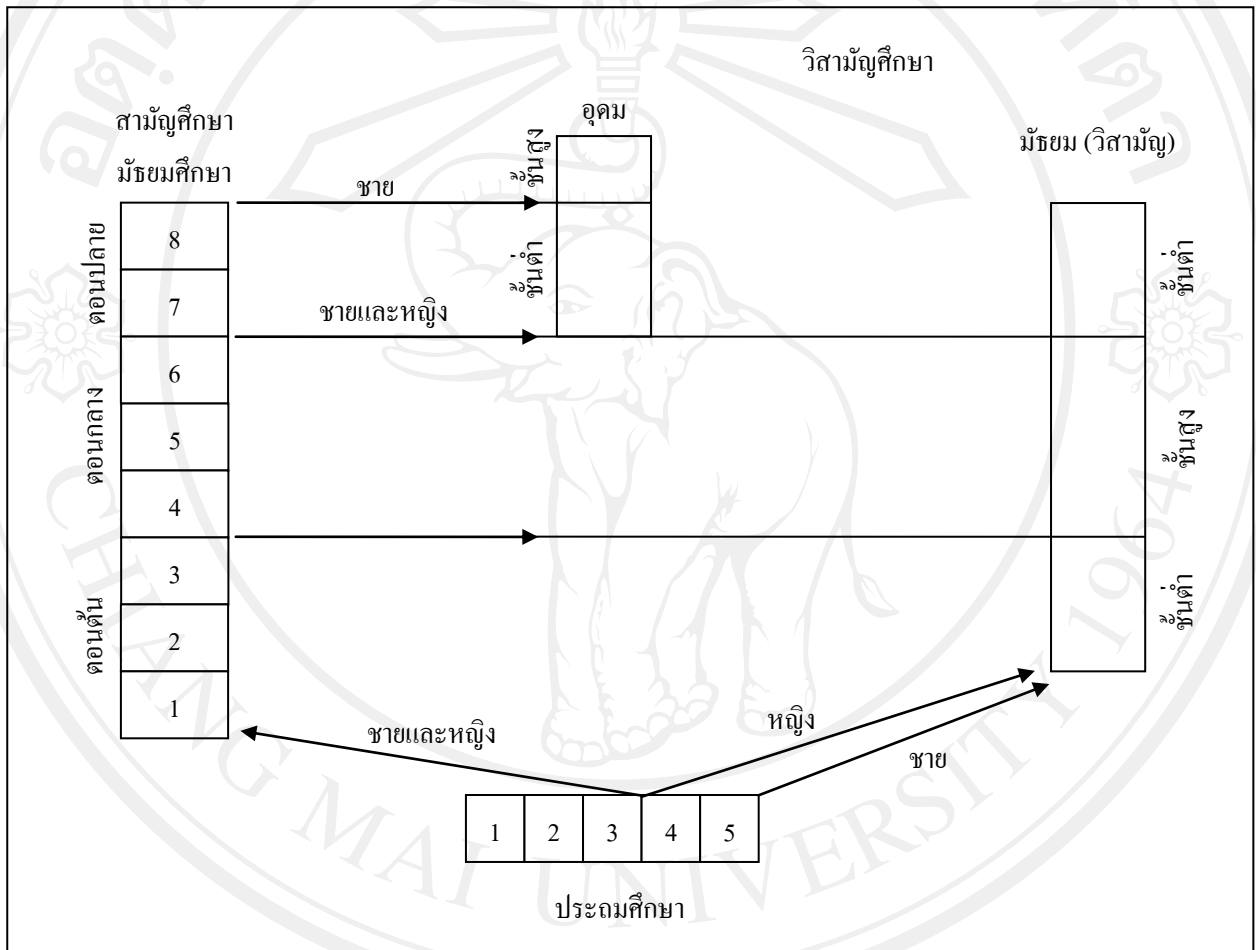
ส่วนการจัดการศึกษาของสตรี หลักสูตรกำหนดว่า ให้ถือการผ่านชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 เป็นประโยชน์ประถม การผ่านชั้นมัธยมปีที่ 6 เป็นประโยชน์มัธยม

นอกจากนี้ ยังได้กำหนดอายุนักเรียน โดยให้ผู้เรียนที่เรียนชั้นมัธยมปีที่ 1 มีอายุ 11 ปี และเรียงลำดับไปจนถึงนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ 8 กำหนดให้มีอายุ 18 ปี (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540, หน้า 42)

ความเป็นมาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในช่วง 2453 – 2456 นั้นเป็นความพยายามที่จะฝึกคนให้มีอาชีพต่าง ๆ เพื่อสนองต่อความต้องการของสังคม และเป็นการขยายการศึกษาให้แก่ประชาชนโดยไม่จำกัดเพศ จะเห็นได้จากโครงการศึกษาและหลักสูตร ในระยะดังกล่าว แม้ว่าหลักสูตรจะได้พยายามจัดให้สอดคล้องกับโครงการศึกษา แต่ถ้าพิจารณาในรายละเอียดของจุดมุ่งหมายและเนื้อหาแล้วจะเห็นว่า โครงสร้างของโครงการศึกษา และหลักสูตรที่เปลี่ยนไปนั้น โดยเนื้อแท้แล้วไม่ต่างจากเดิมมากนัก อาจเป็นเพราะว่า สภาพสังคมในขณะนั้น ยังไม่เปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน การจัดการศึกษาจึงคงเค้าโครง และมีสาระสำคัญที่คล้ายคลึงหลักสูตรเดิม คือ ส่วนมากจะเป็นจริยธรรม ภาษาไทย และวิชาชีพ จุดเน้นความสำคัญอาจแตกต่างกันบ้างในบางระยะก็ตาม แต่ผลการจัดการศึกษาส่วนมากยังคงผลิตคนเข้ารับราชการเป็นส่วนมาก การประกอบอาชีพอื่นมีไม่มากนัก (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 101)

การบริหารการมัธยมศึกษาภายใต้โครงการศึกษา พ.ศ. 2458

เนื่องจากตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 กำหนดให้มีวิสามัญศึกษา แต่เฉพาะในระดับประถมศึกษา และอุดมศึกษา ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 ได้เพิ่มวิสามัญศึกษาชั้นมัธยมขึ้น ดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิ 6 การจัดการศึกษาตามโครงการศึกษา พ.ศ.2458

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 หน้า 236)

ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 นี้ ได้จัดมัธยมวิสามัญศึกษาออกเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง โดยมีลักษณะที่เชื่อมต่อกับมัธยมสามัญดังนี้ มัธยมวิสามัญศึกษาชั้นต่ำจะรับนักเรียนชายที่จบชั้นประถมปีที่ 5 แล้ว และนักเรียนหญิงที่จบชั้นประถมปีที่ 3 แล้วเข้าเรียน

มัธยมวิสามัญชั้นกลางจะรับนักเรียนชายและหญิงที่จบมัธยมสามัญตอนต้น และนักเรียนชายหญิงที่จบมัธยมวิสามัญชั้นต่ำเข้าเรียน

มัธยมวิสามัญชั้นสูงจะรับนักเรียนชายและหญิงที่จบมัธยมสามัญตอนกลาง และนักเรียนชายหญิงที่จบมัธยมวิสามัญชั้นกลางเข้าเรียน (สุจินต์ วิสุทธิรานนท์, 2540, หน้า 43)

ต่อมาเมื่อเกิดสงครามโลก ครั้งที่ 1 ขึ้นในยุโรป ใน พ.ศ. 2457 นั้น ประเทศไทยยังคงยึดมั่นอยู่ในความเป็นกลาง แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสังเกตความเคลื่อนไหวของคู่สงครามอย่างใกล้ชิด การสงครามได้รุนแรงขึ้นเป็นลำดับ ทรงเห็นว่าฝ่ายเยอรมนีเป็นฝ่ายรุกราน จึงทรงตัดสินพระทัยประกาศสงครามกับเยอรมนี และออสเตรีย - ฮังการี เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 แล้วประกาศเรียกพลทหารอาสา สำหรับกองบินและกองยานยนต์ทหารบก เพื่อส่งไปช่วยสงครามยุโรป การส่งทหารไปรบครั้งนี้นับว่าเป็นประโยชน์ เพราะเท่ากับได้เรียนรู้วิชาการทางเทคนิคการรบ และการช่างในสมรภูมิจริง ๆ

เมื่อเสร็จสงคราม สัมพันธมิตรเป็นฝ่ายชนะ ประเทศไทยได้ส่งผู้แทนเข้าร่วม ณ พระราชวังแวร์ซาย ด้วย ผลพลอยได้จากการเข้าสงครามนี้ ก็คือ สัญญา ต่าง ๆ ที่ไทยทำกับเยอรมนี และ ออสเตรีย - ฮังการี ย่อมสิ้นสุดลง ตั้งแต่ไทยประกาศสงครามกับประเทศนั้น และไทยก็ได้พยายามขอเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาฉบับเก่า ซึ่งทำไว้กับอังกฤษ ฝรั่งเศส และชาติอื่น ๆ แต่ก็ประสบความสำเร็จอย่างยากลำบากอย่างมาก อาศัยที่ไทยได้รับความช่วยเหลือ จาก ดร. ฟรานซิส บี แซยร์ (Dr. Francis B. Sayre) ชาวอเมริกา ซึ่ง เคยเป็นที่ปรึกษา ต่างประเทศ จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาภิธานมิตร” ในที่สุดประเทศต่าง ๆ 13 ประเทศ รวมทั้ง อังกฤษ ตามสนธิสัญญา พ.ศ. 2468 และ ฝรั่งเศส ตามสนธิสัญญา พ.ศ. 2467 ตกลงยอมแก้ไขสัญญา โดยมีเงื่อนไขบางประการ เช่น จะยอมยกเลิกอำนาจศาลกงสุล เมื่อไทยมีประมวลกฎหมายครบถ้วน และยอมให้อิสระภาพในการเก็บภาษีอากรยกเว้นบางอย่างที่อังกฤษขอลดหย่อนต่อไป อีก 10 ปี เช่น ภาษีสินค้า ภาษี เหล็ก ไทยพยายามเร่งชำระประมวลกฎหมายต่าง ๆ ต่อมาจนแล้วเสร็จและเปิดการเจรจาอีกครั้งหนึ่ง ในที่สุดประเทศต่าง ๆ ก็ยอมยกเลิกสัญญาที่ได้เปรียบประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2480 ไทยได้อิสระภาพทางอำนาจศาล และ ภาษีอากร คืนมาโดยสมบูรณ์

(ระบบออนไลน์, แหล่งที่มา : <http://knowledge.eduzones.com/knowledge-2-4-44793.html>)

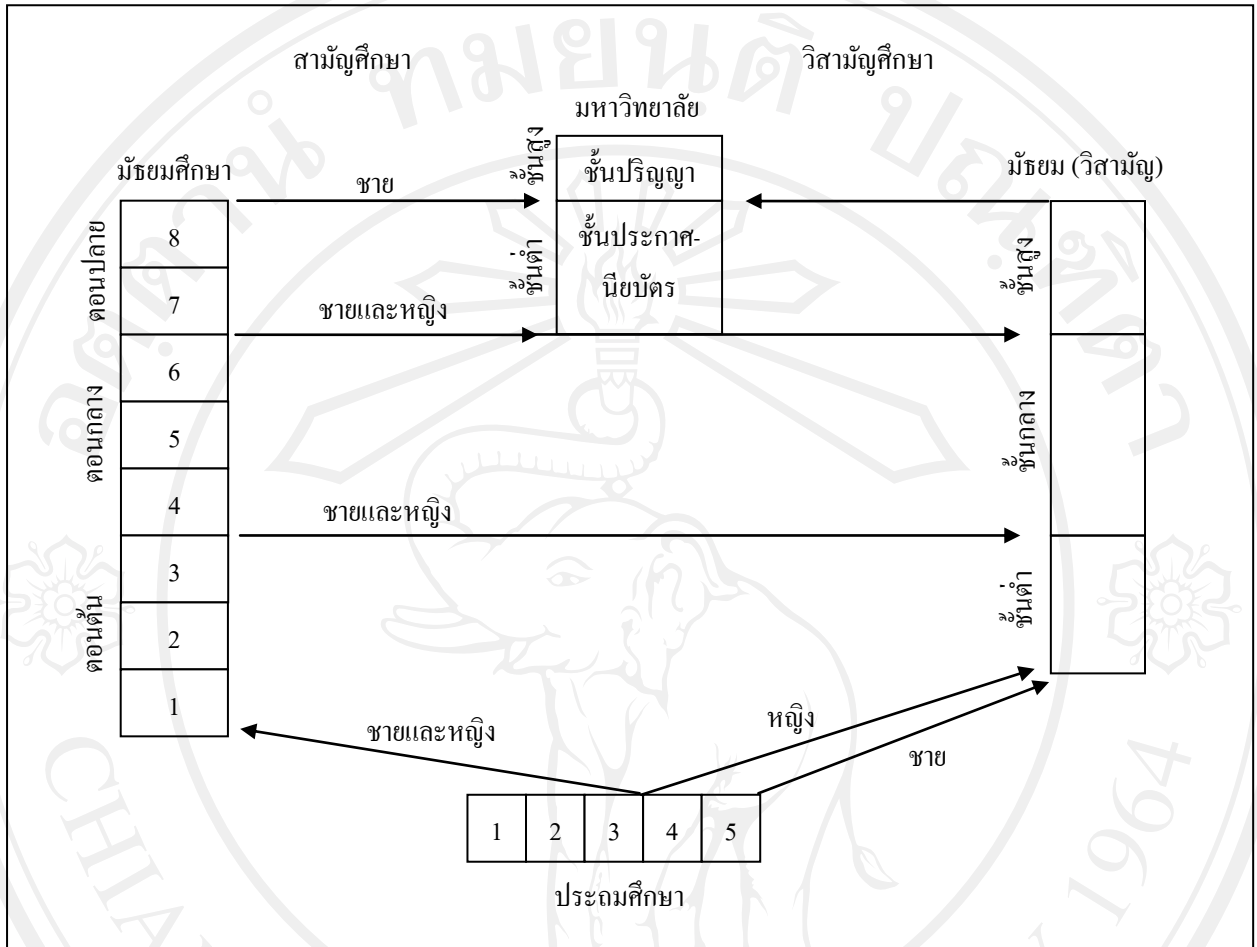
การบริหารการมัธยมศึกษาภายใต้โครงการศึกษา พ.ศ. 2464

ที่มาของโครงการศึกษานี้เกิดจากปัญหาที่เกิดขึ้นภายหลังประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ได้เพียง 2 ปี พอถึงปี พ.ศ. 2458 ก็ได้มีการแก้ไขข้อบกพร่องของโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ขึ้น เนื่องจากโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 นั้น มีวิสามัญศึกษาเฉพาะในระดับประถมและอุดมศึกษาเท่านั้น แต่ในระดับมัธยมยังไม่มี ดังนั้นจึงได้เพิ่มวิสามัญศึกษาในระดับมัธยมขึ้นและแยกบอกเฉพาะชายหญิงที่จะต้องเปลี่ยนชั้นตามอายุด้วย โครงการศึกษานี้เรียกว่า โครงการศึกษานับ พ.ศ. 2456 นับแก้ไข พ.ศ. 2458 ซึ่งมีข้อความคล้ายกันกับโครงการศึกษานับเดิม แต่เน้นการจัดการศึกษาทางด้านวิสามัญให้กว้างขวางยิ่งขึ้นในระดับมัธยมศึกษา ดังนั้นผู้ที่เรียนจบวิสามัญศึกษาในระดับมัธยมสามารถจะเปลี่ยนสายมาเรียนต่อทางสายวิสามัญได้ จึงเป็นหนทางหนึ่งที่จะดึงคนมาเรียนทางด้านอาชีพให้มากขึ้น การจัดการศึกษาในระยะนี้จึงเป็นการมุ่งขยายการศึกษาให้กว้างออกไป โดยสอนให้พลเมืองมีความรู้ในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ไม่เฉพาะฝึกคนเข้ารับราชการเท่านั้น (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 109)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2464 มีโครงการศึกษานับใหม่ที่ได้อัดแปลงมาจากฉบับ พ.ศ. 2456 และฉบับแก้ไข พ.ศ. 2458 ซึ่งมีวัตถุประสงค์จะชี้แจงและแนะนำให้ผู้เรียนประกอบอาชีพอื่นบ้างแทนที่จะนิยมอาชีพเป็นเสมียน และเรียนเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่จบประโยคโดยสมบูรณ์ ดังนั้นข้อความและหลักการส่วนใหญ่จึงคล้ายกัน คือกำหนดแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ วิสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา และได้กำหนดการศึกษาตามประโยชน์ที่จะได้รับออกเป็น 2 ภาค ได้แก่ ภาคศึกษาสำหรับทนายราษฎร์ (ซึ่งมีลักษณะเดียวกับภาคศึกษาบังคับที่ได้กล่าวมาแล้ว) และภาคศึกษาพิเศษ

ความมุ่งหมายของโครงการศึกษานับนี้ คือพยายามที่จะแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ของโครงการศึกษานับก่อน ๆ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น (ระลึก ธาณี, 2527, หน้า 23) และได้เน้นเรื่องการจัดให้ผู้เรียนได้ศึกษาให้เหมาะแก่ความต้องการของประเทศและเหมาะกับสภาพของตน โดยจัดให้มีฝ่ายวิสามัญศึกษา และวิสามัญศึกษาควบคู่กันไปให้พอเหมาะกันกับที่จะให้เด็กเรียนในแต่ละระดับชั้นต่าง ๆ สำหรับวิสามัญศึกษาให้สอนวิชาศีลธรรม หัตถกรรม และพณิชยการด้วย เพื่อโรงเรียนวิสามัญชั้นต่ำจะช่วยแก้ไขโรคอยากเป็นเสมียนได้ เพราะเดิมการศึกษามีเฉพาะส่วนสามัญศึกษาชั้นเบื้องต้นเท่านั้น เมื่อจบแล้วก็เข้าทำงานเป็นเสมียนได้ โครงการเดิมจึงยังแก้ความนิยมเป็นเสมียนไม่ได้ ดังนั้น โครงการศึกษานับ พ.ศ. 2464 จึงจัดการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญศึกษาให้ทุกคนได้เรียนตามควรแก่สภาพของตน โดยอย่างน้อยต้องจบสามัญและวิสามัญชั้นต่ำทุกคน เพื่อให้การศึกษาสำหรับชาติได้เขยิบความรู้แห่งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันทั้งหมด (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507, หน้า 270 – 272)

ทั้งนี้อาจแสดงความสัมพันธ์ระหว่างประเภทและภาค ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิ 7 การจัดการศึกษาตามโครงการศึกษา พ.ศ.2464

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2507, หน้า 281)

จะเห็นได้ว่า โดยโครงสร้างแล้วโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 คล้ายกับโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 มาก แต่เน้นความสำคัญของวิชาชีพมากขึ้น และได้กำหนดเกณฑ์อายุของนักเรียนเป็นเช่นเดิม สำหรับหลักสูตรมัธยมได้ปรับปรุงเล็กน้อย คือ มัธยมตอนต้น บังคับให้เรียนวิชาภาษาอังกฤษแทนที่จะให้เป็นวิชาเลือก และยังมีวิชาเลือกให้นักเรียนหญิงเลือกตามความเหมาะสมมัธยมตอนกลางและตอนตอนปลาย เปิดโอกาสให้เลือกภาษาจีนได้

มัธยมศึกษาสามัญจัดเป็น 3 ตอน คือ ตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย รวมมี 8 ปี ส่วนมัธยมวิสามัญ จัดเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง มัธยมวิสามัญชั้นต่ำสำหรับนักเรียนชายซึ่งเรียนประถมศึกษาจบ 5 ปี แล้วเรียนมัธยมวิสามัญชั้นต่ำได้ แต่ถ้านักเรียนหญิงเมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษา 3 ปีแล้ว ไปเรียนมัธยมวิสามัญชั้นต่ำ เพื่อเรียนวิชาที่เหมาะสมแก่เพศได้เลย

ส่วนนักเรียนซึ่งต้องการเรียนให้สูงขึ้นไปในนั้น เมื่อจบชั้นประถมศึกษา 3 ปี ก็โอนไปเรียนมัธยมสามัญตอนต้น เมื่อสอบไล่ได้แล้วจึงยอมให้โอนไปเรียนมัธยมวิสามัญชั้นกลาง

เมื่อจะให้สูงกว่านี้ คือนักเรียนที่ได้เรียนมัธยมสามัญตอนต้นแล้ว ไม่ต้องการเรียนมัธยมวิสามัญชั้นกลาง แต่ต้องการชั้นสูง ก็ให้เรียนมัธยมสามัญตอนกลาง เมื่อสอบไล่ได้แล้วจึงโอนไปเรียนมัธยมวิสามัญชั้นสูง แล้วเข้าชั้นประกาศนียบัตรของมหาวิทยาลัยได้ชั่วคราวที่มหาวิทยาลัยรองรับ

ถ้าต้องการเรียนสูงกว่ามัธยมวิสามัญชั้นสูง ก็ให้เรียนมัธยมสามัญตอนต้น ตอนกลาง คือถึงชั้นปีที่ 6 แล้วต่อมัธยมตอนปลายสามัญอีก 2 ปี จนสอบไล่ได้ประโยชน์มัธยมบริบูรณ์ (ปีที่ 8) แล้วสมัครไปเรียนวิสามัญศึกษาของมหาวิทยาลัยได้

ดังนั้นดังที่ได้กล่าวไปโครงการศึกษานับนี้จึงมีระบบการจัดการศึกษาด້ายกับโครงการศึกษานับ พ.ศ. 2456 ฉบับแก้ไข 2458 เนื่องจากมีข้อความที่ขัดแย้งกัน เพียงแต่ดัดแปลงใหม่ เพื่อให้การจัดการศึกษาที่เชื่อมโอนระหว่างสามัญศึกษา และวิสามัญศึกษาชัดเจนยิ่งขึ้นต่อการที่จะจัดให้เรียนสามัญควบคู่ไปกับวิสามัญตามควรแก่อัฒภาพตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, หน้า 113 – 114)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ปี พ.ศ. 2471 ได้มีการแก้ไขหลักสูตรมัธยมตอนปลาย โดยแบ่งหลักสูตรมัธยมตอนปลายออกเป็น 3 แผนก ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมกับวิชาชีพชั้นสูงที่ผู้เรียนจะเลือกเรียนต่อไป

1. แผนกกลางเป็นแผนกที่กำหนดให้เรียนวิชาสามัญทั่วไปเช่นเดียวกับหลักสูตรเดิม ผู้ที่เรียนจบแผนกนี้จะเข้าเรียนต่อในวิชาชีพ กฎหมาย อักษรศาสตร์หรือเข้ารับราชการแผนกธุรการทั่วไป

2. แผนกภาษาเป็นแผนกที่กำหนดให้เรียนเน้นหนักไปทางภาษาต่างประเทศแล้วลดเนื้อหาวิชาทางด้านลง ผู้ที่เรียนจบแผนกนี้สามารถจะเข้าเรียนวิชาอักษรศาสตร์ในต่างประเทศได้

3. แผนกวิทยาศาสตร์ เป็นแผนกที่กำหนดให้เรียนเน้นหนักไปทางวิทยาศาสตร์ ผู้ที่เรียนจบแผนกนี้ สามารถจะเรียนวิชาชีพแพทย์ ทหาร วิศวกรรม ต่อไปได้ (สุจินต์ วิชาวธีรานนท์, การจัดการโรงเรียนมัธยมศึกษา, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540 หน้า 44)

การแบ่งหลักสูตรมัธยมตอนปลายเป็นแผนกดังกล่าว เป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนที่มีความสนใจและความสามารถแตกต่างกันได้เลือกเรียนตามความเหมาะสม และเป็นการเตรียมในการเรียนต่อในชั้นอุดมศึกษา แต่อย่างไรก็ดี หลักสูตรนี้ได้กำหนดวิชาภาษาไทยเป็นวิชาบังคับของทุกแผนก เพื่อให้ผู้เรียนเอาใจใส่ในการศึกษาภาษาและวัฒนธรรมของชาติ (สุจินต์ วิชาวธีรานนท์, การจัดการโรงเรียนมัธยมศึกษา, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540, หน้า 45)

สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางราชการนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้กระทรวงธรรมการมีหน้าที่เพียง 2 ประการ คือจัดการศึกษาให้แก่ปวงชนและดูแลส่งเสริมงานด้านพระศาสนาเท่านั้น จึงแบ่งส่วนราชการและหน้าที่การงานในกระทรวงธรรมการใหม่ มี 3 กรมหลัก ๆ คือ กรมบัญชาการ กรมศึกษาธิการ และกรมธรรมการ มีหัวหน้าเรียกว่าเจ้ากรม และเพิ่ม “กรมสามัญศึกษา” ขึ้นกับกรมศึกษาธิการ มีหน้าที่จัดการศึกษาสามัญ

ต่อมามีการย้ายกรมธรรมการไปอยู่ในพระราชสำนักตามประเพณีเดิม เมื่อวันที่ 14 มกราคม ปลายปีพ.ศ. 2462 จึงเปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ มีหน้าที่จัดการศึกษาอย่างเดียว มีหน่วยงานหลัก 3 หน่วย คือ กองบัญชาการ กรมศึกษาธิการ และกรมมหาวิทยาลัย (กรมสามัญศึกษา, 2545, หน้า 15)

กระทรวงศึกษาธิการหลัง พ.ศ. 2462 ถึง พ.ศ. 2465 ไม่พบทำเนียบตำแหน่งข้าราชการในกระทรวงทำให้ไม่ทราบว่าระหว่างนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง แต่เข้าใจว่าแผนกและกองต่าง ๆ คงเหมือนกับ พ.ศ. 2462 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504, หน้า 81)

เมื่อถึงปี พ.ศ. 2466 ผู้จัดการและตรวจตราโรงเรียนในระหว่างปีนั้น สำหรับในมณฑลกรุงเทพฯ ได้แก่พนักงานตรวจการศึกษาประจำแขวง (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 ได้มีผู้ช่วยประจำแขวงด้วย) ส่วนในภูมิภาคได้แก่ ข้าหลวงตรวจการศึกษาประจำภาคศึกษาธิการมณฑล ผู้ช่วยศึกษาธิการมณฑล ศึกษาธิการจังหวัด และศึกษาธิการอำเภอ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504, หน้า 82)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระโรคพระโลหิตเป็นพิษ ในพระอุทรตั้งแต่วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 และเสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานภายในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 เนื่องจากไม่มีพระราชโอรสสืบราชสมบัติ และทรงมีพระราชธิดาองค์เดียว คือ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ ต่อมาดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี (พ.ศ. 2468–2554) ดังนั้นการสืบราชสันตติวงศ์ตามกฎหมายเทียรบาลจึงตกทอดในพระบรมวงศานุวงศ์ลำดับต่อไปคือ พระอนุชาธิราช พระอนุชาธิราชลำดับต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ทรงอภิเษกสมรสกับสตรีต่างชาติจึงไม่ได้สืบราชสมบัติตามกฎหมายเทียรบาล และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงนครไชยศรี นั้นก็สวรรคตไปก่อนแล้ว การสืบราชสันตติวงศ์จึงตกทอดถึงสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา พระโอรสองค์เล็ก พระองค์ได้สืบราชสมบัติขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์สืบต่อสมเด็จพระเชษฐาธิราช และทรงเข้าพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 ทรงพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ 7 ในพระบรมราชจักรีวงศ์

ในช่วงเวลาที่ผลัดเปลี่ยนแผ่นดินนั้น ประเทศไทยมีปัญหาที่รอการแก้ไขหลายด้าน เช่น ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศและของโลกกำลังทรุดหนัก อันเป็นผลเนื่องมาจากสงครามโลก ครั้งที่ ๑ และปัญหาทางด้านการศึกษาที่มีการเรียกร้องให้จัดการศึกษาอย่างทั่วถึง รวมไปถึงให้มีรูปแบบการศึกษาที่เน้นให้มีความหลากหลาย เปิดโอกาสให้พลเมืองทุกคน โดยไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ทั้งนี้เนื่องมาจากความคิดของปัญญาชนไทยที่ได้รับการศึกษามาจากต่างประเทศ และ/หรือที่ได้รับการศึกษาจากในประเทศก็ตาม ข้อเรียกร้องนี้เอง ต่อมาได้กลายเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองและส่งผลกระทบต่อการบริหารการมัธยมศึกษาของไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้